

Hvorfor sier vi *noe senere*,
men ikke **noe etterpå*?
Hvorfor sier vi *rett etterpå*,
men ikke **rett senere*?

Thorstein Fretheim og Elisabeth Wennevold

Det er et nært semantisk slektskap mellom tidsadverbene *etterpå* og *senere*, men at de likevel skiller lag når det gjelder visse essensielle leksikalske egenskaper, støttes av de grammatiske og de ugrammatiske tidsadverbialene i artikkelens tittel. Vi tar utgangspunkt i hvordan relevansteorien betrakter forholdet mellom hva setninger betyr og hva språkbrukere mener med det de sier, særlig tanken om at setningssemantikk underdeterminerer det eksplisitt kommuniserte kognitive innholdet i ytringer. Mot den bakgrunnen presenterer vi vårt syn på hvordan pragmatiske (dvs. kontekstdrevne) slutninger bestemmer adressatens forståelse av hva *etterpå* og *senere* formidler på et gitt punkt i en diskurs. De er begge uttrykk som må relateres til et temporalt referansepunkt. *Etterpå* gir normalt mer presis informasjon enn *senere* om hvilket tidsrom ordet refererer til, men pålegger også adressaten mer omfattende bruk av kontekstdrevne slutninger om ytringens innhold enn *senere*.

Nøkkelord: pragmatikk, relevanst teori, prosedural semantikk, tidsadverb, antesedent/anafor, kontekstualisering, intonasjonsfrasering, eksplikatur, implikatur, informasjonsstruktur

1. Innledning¹

1.1 Uttrykk for en tidsrelasjon kan samtidig uttrykke en årsaksrelasjon

Når man får høre at to ting skjer etter hverandre i tid, er det ofte naturlig å tenke at det som skjedde først, førte til det andre. *Siðan* fungerte som temporal preposisjon, temporalt adverb og temporal subjunksjon i norrønt, det siste i form av *siðan at* eller *siðan er*, med betydningen «etter at». *Siden* (nynorsk *sidan*) bruker vi fortsatt som preposisjon, som adverb og som subjunksjon i norsk. Preposisjonen og adverbet er temporale markører, men *siden* som subjunksjon har gjennomgått en utvikling fra tidsmarkør til årsaksmarkør. *Etter i ettersom* kunne tyde på at ordet er en temporal subjunksjon, men *ettersom* brukes utelukkende som årsakssubjunksjon.

Det kognitive fenomenet som lett får oss til å tenke på en årsaks-sammenheng når det er tale om suksessive hendelser, er i klassisk logikk tradisjonelt presentert på latin som slutningen *Post hoc ergo propter hoc*. Dette betraktes som en feilslutning, en «tankefeil om kausalitet» (Wikipedia), men adressatens tanker om språkbrukerens intensjon påvirkes ofte nettopp av dette at man trekker en slutning fra tidsrelasjon til årsaksrelasjon når det virker naturlig av pragmatiske grunner, og ofte er en slik styrking av det uttrykte innholdet i pakt med hva språkbrukeren har villet formidle. Dette gjelder i høy grad for den kontekstdrevne forståelsen av tidsadverbet *etterpå*. Selv om ordet ikke koder tanken om en årsakssammenheng mellom to beskrevne saksforhold, legger det til rette for at adressatens tanker går i den retningen. I denne artikkelen settes *etterpå* opp mot adverbet *senere*, som ikke så lett får oss til å tenke på en årsakssammenheng. Vi setter mer allment søkelyset på forskjeller og likheter i betydning mellom disse to tidsadverbene.

1.2 Relevansteoriens fundament

Relevansteorien (RT) spiller en sentral rolle i denne artikkelen. «Relevans» er en teknisk term i RT. Det står for en potensiell egenskap hos alle slags sansestimuli, men språklige stimuli står i en særstilling fordi de automatisk presenterer seg som relevante for adressaten (ved informasjonssøkende spørsmål riktignok primært relevant for produsenten, når svaret på spørsmålet foreligger), uten at produsenten trenger å gjøre adressaten bevisst på at ytringen antas å ha denne kvaliteten. Kommunikatøren henvender seg til en adressat og

1. Takk til alle som var villige til å delta i tester vi utførte for å kaste lys over hvordan ytringer som inneholder *etterpå* blir tolket. Og takk for kommentarer fra to anonyme fagfeller.

gjør krav på personens oppmerksomhet i og med at enhver såkalt «ostensiv» ytring pretenderer å være relevant (Sperber & Wilson 1986/1995; Wilson & Sperber 2004, Wilson & Sperber 2012; Clark 2013). Det engelske adjektivet *ostensive* betyr ‘directly demonstrative’. I RT, og i kognitivt orientert pragmatikk generelt, blir termen mer spesifikt brukt i henhold til H. Paul Grice’s innsikt at kommunikasjon bygger på slutningsbasert forståelse av hva språkbrukeren har til hensikt å formidle (Grice 1957). Kontekstuavhengig avkodning av innholdet i grammatiske strukturer er et nødvendig, men ikke tilstrekkelig skritt i retning av å forstå hva kommunikatøren har ment.

All ‘ostensive-inferential communication’ er underlagt det faktum at språkbrukere ikke bare har en intensjon om å informere adressaten om noe, kalt ‘informative intention’, men i tillegg har en intensjon om å gi sin informative intensjon til kjenne, kalt ‘communicative intention’ i RT. Slutningsbasert ostensiv kommunikasjon blir mulig fordi adressaten ikke bare skjønner hva kommunikatøren sier (under ideelle omstendigheter), men også tar vedkommendes kommunikasjonsintensjon for gitt, altså forutsetningen om at ytringen er utformet slik at den gir adressaten klar beskjed om hvilken informativ intensjon som foreligger (se også Unger 2018).

Her er noen sentrale RT-prinsipper i norskspråklig utgave:²

1. Stimulusrelevans for et individ:

- a. Jo betydeligere de kognitive effektene av å prosessere en gitt ytring er for et individ, jo større er ytringens relevans for vedkommende på tidspunktet for ytringen.
- b. Jo mer mental anstrengelse som er forbundet med å prosessere og forstå en ytring, jo mindre relevant er den.

2. Det kognitive relevansprinsippet:

Menneskelig kognisjon er innstilt på maksimering av relevans (gjelder ikke-verbale så vel som verbale stimuli).

-
2. I tillegg til disse fire punktene gjelder det at en ytrings relevans vil vedvare for et individ bare dersom innholdet over tid viser seg å stemme overens med virkeligheten. Usanne kognitive effekter har man ikke bruk for. Man kan oppfatte en stimulus som bærer av sann, og følgelig relevant informasjon på ett tidspunkt, men kan forkaste innholdet på et senere tidspunkt fordi en ny stimulus med et innhold som ikke er forenlig med det man har lagret, ser ut til å gi mer pålitelig informasjon. Den positive kognitive effekten som sikrer relevans, består da i at individet fjerner den tidligere antagelsen fra sin mentale database og gir plass til den nye.

3. Det kommunikative relevansprinsippet:

Ved all «ostensiv» kommunikasjon betraktes språklige stimuli som relevante så lenge det motsatte ikke er opplagt.

4. Den relevanteoretiske forståelsesprosedyren:

Som adressat, følg et bestemt spor bestående av suksessivt prøvde slutninger for å oppnå kognitive effekter som vil gjøre en gitt ytring relevant.

- a. Test den mest nærliggende tolkningshypotesen først. Test andre bare dersom den første ikke fører fram.
- b. Stopp prosesseringen når dine forventninger om relevans er oppfylt, eventuelt oppgitt fordi ingen tilgjengelig tolkning ser ut til å gjøre ytringen relevant.

Sperber & Wilson påpeker også at språkbrukere legger til grunn for sine tolkninger at enhver utforming av en ytring er den mest relevante som avsender evner å formulere i ytringsøyeblikket for å få formidlet sitt budskap, eventuelt den mest relevante i forhold til den informasjonen hen er villig til å gi fra seg. Enkelte ganger er det i avsenders interesse å være mindre relevant enn hva adressaten måtte ønske, noe som kan resultere i at det gis mindre informasjon om et saksforhold enn hva adressaten hadde forestilt seg.

Optimal relevans oppnås når det er god balanse mellom de kognitive effektene som en språklig stimulus gir adressaten, og den mentale innsatsen som kreves for å oppnå dem. Dette begrepet skiller seg fra maksimal relevans (jf. «det kognitive relevansprinsippet») ved at det tas hensyn til at økt prosesserings-tid bidrar til å redusere graden av stimulusrelevans for adressaten.

1.3 Prosedural semantikk

En teoretisk distinksjon som er spesiell for RT, spiller en vesentlig rolle i denne artikkelen, nemlig skillet mellom konseptuell semantikk og prosedural semantikk ('procedural semantics').³

Semantikkbegrepet har tradisjonelt vært forbeholdt begreper ('concepts') og relasjonene mellom dem. Dette kodes i språklige enheter som er bestanddeler i en grammatisk struktur. Semantikken til en full setning antas å være en funksjon av semantikken til de syntaktiske konstituentene som setningen består av. Konseptuell semantikk dreier seg om de begrepene adressaten må manipulere

3. Termen «prosedural» har fått hevd som norsk motstykke til den relevanteoretiske termen 'procedural', så vi velger den framfor et alternativ som «prosessuell».

i det pragmatiske arbeidet med å bestemme rollene deres i relasjon til den hierarkisk oppbygde setningssemantikken.

Prosedural semantikk er av et annet slag. Den prosedurale semantikken som visse språklige uttrykk koder, gir en oppskrift på hvordan adressaten bør trekke slutninger for å begripe hvilket innhold kommunikatøren har til hensikt å formidle. For adressaten innebærer dette en kontekstdreven eliminering av eventuelle tvetydigheter og justering og begrepsmessig videreutvikling av den konseptuelle setningssemantikken.

Forskning på prosedural semantikk (se f.eks. Blakemore 1987, 2002; Blakemore & Carston 2005; Fretheim 2000, 2010, 2016, 2017a, 2017b, 2018, 2019; Hall 2007; Unger 2018; Wilson 2016) har i betydelig grad dreid seg om hvordan særlig diskurspartikler og konnektiver orienterer adressaten i retning av en bestemt implikatur, en implisitt kommunisert tanke (om implikaturbegrepet, se Grice 1975, 1989; Levinson 2000; Huang 2015; Carston 2002; Fretheim 1992, 2009). Pionérarbeidet til Blakemore (1987) handlet om hvordan engelske konnektiver som *but* og *after all* koder en prosedural semantikk som får adressaten til å avdekke en implikatur som et ledd i arbeidet med å forstå hva kommunikatøren mener med det som blir sagt. I kjølvannet av den tidlige forskningen som tar utgangspunkt i Blakemore (1987), har det vist seg at et uttrykk som koder en prosedyre, også kan utløse en slutning som påvirker adressatens forståelse av det eksplisitt uttrykte kognitive innholdet (eksplikaturen) til en ytring (Wilson & Sperber 1993). Prosedural semantikk kan altså gi en oppskrift på hvordan adressaten skal kunne avdekke både direkte og indirekte kommunisert informasjon.

Enkelte ord med prosedural betydning synliggjør en implikatur i noen sammenhenger, men bidrar til ytringens eksplikatur i andre sammenhenger. Vi skal gi et eksempel på dette. *Istedenfor* er en morfologisk kompleks preposisjon med et nominal, en infinitivsfrase eller en «at»-setning som komplement. Noen bruker også *istedenfor* med en null-anafor som komplement (se f.eks. Huang 2000 om anaforer), men vanligere er det nok at *isteden* eller *i stedet* inntar anafor-rollen (Fretheim 2017b). I setningssekvensen *Georg syklet til Randsfjorden. Johanna reiste til Berlin isteden* ser ikke *isteden* ut til å endre setningens sannhetsfunksjonelle innhold i forhold til hva en tilsvarende struktur uten *isteden* ville ha uttrykt. I tillegg til at man får vite at Georg syklet til Randsfjorden en gang, og at Johanna foretok en reise til Berlin en gang, skal man på grunn av *isteden* trekke slutningen at Johannas reise skjedde i et tidsrom som (delvis) sammenfalt med sykkelturen til Georg. Vi kan forestille oss at *isteden* skal forstås som «istedenfor å sykle til Randsfjorden», eventuelt «istedenfor å sette av

helgen til samvær med Georg». Tanken om hva Johanna valgte bort, blir kommunisert som (kontekstavhengig) implikatur.

På den annen side er det prinsipielt mulig at *isteden* er tatt med for å få adressaten til å foreta slutninger som fører til tolkningen «Johanna reiste til Berlin for å sykle der». Dette er en tolkning som viser at *isteden* i visse kontekster⁴ kan påvirke den eksplikaturen en utsagnssetning uttrykker. Tydeligere blir denne rollen i følgende setningssekvens: *Georg kunne ikke reise til Berlin. Johanna reiste isteden*. Her får vi vite at Johanna reiste til Berlin som stedfortreder for Georg. Hun overtok det som i utgangspunktet var Georgs oppdrag. Fordi Georg ikke kunne påta seg å reise til Berlin (som delegat til et møte der), ble Johanna utpekt til å overta oppdraget. Noen forekomster av *isteden* synliggjør en implikatur, andre bidrar til å bestemme den eksplisitt uttrykte proposisjonen.

Resultatet av adressatens innsats for å avdekke et innhold som gjør en gitt ytring relevant nok, er alltid en mental «hybrid»-representasjon. Den består på den ene siden av avkodet setningssemantikk og på den andre siden av resultatet av slutninger som kompletterer setningssemantikken der denne kommer til kort når det gjelder å avdekke hva kommunikatøren har til hensikt å formidle. Utslagsgivende for hvordan man som adressat nyttiggjør seg *isteden* i eksemplene ovenfor, er den prosedurale semantikken som denne adverbiale anaforen koder (Fretheim 2017b, om engelsk *instead*).

1.4 Etterpå eller senere?

Denne artikkelen undersøker bruken av de to adverbene *etterpå* og *senere* i relasjon til de proseduralesemantiske instruksene som disse orda gir adressaten. Vi argumenterer for at begge bidrar med en sannhetsbetingelse til den uttrykte proposisjonen ved at de i kraft av sin prosedurale semantikk utløser en «pre-semantisk» slutning om hva slags tidsvindu produsenten opererer med. Dette er en forutsetning for å kunne begripe hva som sies i snever forstand, i motsetning til hva som kommuniseres på indirekte vis, en distinksjon som har praktisk betydning ved at den talende må finne seg i å bli stilt til ansvar for eksplisitt kommuniserte tanker, men ikke for implikaturer.

Valget mellom adverbene *etterpå* og *senere* kan noen ganger virke vilkårlig, andre ganger slett ikke. Hva er det ved den leksikalske semantikken til *etterpå* som forklarer hvorfor enkelte forekomster av ordet ikke kan erstattes av *senere*

4. Relevanteorien betrakter konteksten til en ytring som den (lille) mengden av forestillinger om verden som adressaten er nødt til å støtte seg på for å oppnå en tolkning som gjør en gitt ytring relevant.

uten at vi får en følelse av at *etterpå* ville ha vært et mer informativt valg? *Etterpå* gir beskjed om at adressaten skal tenke seg at den proposisjonen ytningen uttrykker, ble eller blir sann i etterkant av en konkret episode som det skal være mulig for adressaten å identifisere på bakgrunn av en tilgjengelig kontekst. Hvis de kontekstuelle premissene som er aktivert i adressatens arbeidsminne i ytringsøyeblikket, ikke harmonerer med den prosedurale semantikken til *etterpå*, vil en tolkning som justerer den situasjonsbestemte betydningen til ordet mer i retning av betydningen til *senere* kunne framstå som et riktigere resultat av tolkningsprosessen.

Det pragmatiske steget fra tidsrelasjon til årsaksrelasjon er nærliggende når *etterpå* brukes, men fraværende ved data som inneholder *senere*. Vi tar for oss grunnlaget for denne og andre forskjeller mellom de to tidsadverbene, men også situasjoner der forskjellen mellom dem ser ut til å være nøytralisert.

2. Den prosedurale semantikken til *etterpå* og *senere*

Dette avsnittet presenterer den prosedurale semantikken som vi antar at *etterpå* og *senere* koder, en oppskrift på hvordan adressaten bør legge opp den pragmatiske fasen i arbeidet med å forstå en ytring som inneholder et av disse orda. Deretter, i avsnittene 3–5, presenterer vi et vidt utvalg av data av ulik karakter som inneholder *etterpå* eller *senere*, og drøfter i hvilken grad de kan sies å bekrefte gyldigheten av det proseduralsemantiske innholdet vi postulerer.

Vår hypotese om den prosedurale semantikken til anaforen *etterpå* har vi gitt følgende form:

- i. Finn en diskursantesedent eller et ikke-verbalt forankringspunkt som gjør det mulig å identifisere tidspunktet for den hendelsen som anaforen *etterpå* må antas å vise til, og som blir fulgt i tid av det saksforholdet ytringen representerer.
- ii. Tenk deg (med støtte i kontekstuelle premisser) hvordan bevisstheten om den utpekte hendelsen bidrar til ytringens relevans.

Elementet *etter-* i *etterpå* viser at det saksforholdet som beskrives, er ment å eksistere fra og med den hendelsen som *etterpå* representerer, og som gjør det mulig å bestemme referansen til ordet. Kravet om en bestemt hendelse som forankringspunkt for tilordning av rett referanse til *etterpå*, vil normalt sette adressaten på sporet av en kommunisert sammenheng mellom hendelsen og det saksforholdet som en setning modifisert av *etterpå* representerer. De kontekst-

bestemte slutningene som trengs for å tilfredsstillere adressatens forventning om relevans, vil inkludere forsøk på å forstå kommuniserte relasjoner mellom tanker, særlig årsakssammenhenger, overalt hvor muligheten for det synes å være til stede. Hva som teller som en hendelse, episode eller handling, i motsetning til en tilstand, kan av og til virke uklart. Senere i artikkelen, med bakgrunn i gjennomgang av ulike eksempler, knytter vi flere kommentarer til behovet for en presis definisjon av begrepet hendelse, også i lys av at en prosedural-semantic instruks ikke skal forstås på samme måte som en grammatikkstyrt regel.

Formuleringen «blir fulgt i tid av» i vår leksikalske semantikk for *etterpå* er en bevisst svakere formulering enn «er en forutsetning for», og det vil framgå etter hvert at det finnes forekomster av *etterpå* der det er urimelig å tenke seg en kausalrelasjon mellom den hendelsen som må identifiseres for at *etterpå* kan sies å ha blitt brukt riktig, og den senere situasjonen som beskrives i den setningen som inneholder *etterpå*. På den annen side kan en gitt forekomst av *etterpå* virke som et litt misvisende valg av temporalt adverb dersom det ikke finnes noen kontekstbestemt indikasjon på at det kan foreligge en årsaksrelasjon mellom den proposisjonen som ytringen representerer, og den proposisjonen vi forbinder med det vi identifiserer som diskursantesedenten til det anaforiske ordet *etterpå*. Kanskje vil et tidsadverb som *siden* eller *senere* være et mer passende alternativ i en slik situasjon.

Det er viktig at den kontekstuavhengige prosedurale semantikken til *etterpå* er restriktiv nok, men ikke for restriktiv. Den prosedurale semantikken gir bare et råd til adressaten om å ta visse slutningsbaserte skritt i arbeidet med å forstå kommunikatørens intensjon. Den må være såpass fleksibel at den for eksempel ikke utelukker bruk av *etterpå* i situasjoner der folk med norsk med morsmål føler at *senere* ville ha vært et ekvivalent valg.

Den hendelsen som *etterpå* viser til, vil i samsvar med «den relevanteoretiske forståelsesprosedyren» normalt være den hendelsen som først dukker opp i adressatens bevissthet. Slutninger om tidspunkt knyttet til den første hendelsen adressaten tenker på, vil typisk lede til en tolkning som tilfredsstillende forventningen om en relevant ytring. I slike situasjoner vil det normalt være kontraproduktivt, altså irrelevant i RT-forstand, å fortsette å trekke slutninger om hva avsenderen kan ha hatt til hensikt å kommunisere.

Den prosedurale semantikken til *etterpå* sier ikke noe om hvor kort eller lang tid etter forankringspunktet den beskrevne situasjonen oppstår. Hvis setningssemantikken ikke avslører at det er et betydelig tidsrom mellom det temporale ankerfestet som *etterpå* peker mot og det saksforholdet som den ut-

trykte proposisjonen representerer, da vil den mest nærliggende tanken være at den hendelsen som fungerer som ankerfeste, følges direkte av den nye situasjonen som oppstår. For å motvirke en slik slutning, kan kommunikatøren legge inn i ytringen språklige elementer som forteller om et betydelig intervall mellom hendelsen før og situasjonen etter. Andre ganger gjør konteksten at et språklig uttrykk som koder slik informasjon, blir overflødig. De dataene som presenteres i avsnittene 3, 4 og 5 illustrerer både momentan overgang og tilfeller der det saksforholdet som ytringen representerer, befinner seg lenge etter tidspunktet for antesedent-hendelsen.

Senere har en enklere prosedural semantikk:

Plasser det saksforholdet som ytringen representerer, i et uspesifisert tidsrom etter ytringsøyeblikket eller et annet tilgjengelig temporalt referansepunkt.

«Tilgjengelig» betyr at det aktuelle referansepunktet kan være ytringsøyeblikket, at det kan være nevnt allerede i den aktuelle teksten eller samtalen, eller at det kan identifiseres på grunnlag av en kontekstbestemt tanke som er blitt aktivert under den språklige interaksjonen uten å være eksplisitt uttrykt. *Senere* er ikke et ord som oppfordrer adressaten til å bruke mentale ressurser på å avdekke sammenhenger mellom situasjonen før og situasjonen etter et kontekstuellt identifiserbart tidsskille. Det plasserer et saksforhold på tidslinjen i forhold til et tidligere saksforhold, og gjør det bare på omtrentlig vis.

Det ville være en utilgjengelig uteglemling om man i en artikkel som omhandler *senere*, ikke hadde tatt hensyn til at dette adverbet er en komparativform. Enkelte forekomster av *senere* viser et nært slektskap med komparativer, andre gjør det vanskelig å se at det finnes noe komparativaspekt som krever oppmerksomhet i en semantisk og pragmatisk analyse. Resultatet har blitt en situasjon som kan minne om leksikalsk polysemi, uavhengig av bruken av *senere* som adjektiv eller måtesadverb med samme betydning som *saktere*, *tregere*, en betydning som beviselig har eksistert før de andre bruksmåtene oppsto. Spørsmålet om en mulig tvetydighet for tidsadverbet *senere* i dagens norsk blir berørt delvis i avsnitt 3.1 og delvis i avsnitt 5. Fasiten blir at forslaget til leksikalsk semantikk i herværende avsnitt blir stående, uten noen passus som støtter tanken om polysemi. Adjektivet *sen* med komparativformen *senere* blir å betrakte som en annen leksikalsk enhet, et polysemt ord med betydningsvariantene «treg»/«sakte» og «ikke tidlig». Slektskapet med vårt adverb *senere*

er lett å få øye på, men adjektivet *sen* knyttet til langsom bevegelse har en semantikk som er konseptuell, ikke prosedural.

Mindre gjennomskuelig er det at komponenten *etter-* i *etterpå* (i norrønt adverbet *eptir* pluss preposisjonen *á*) også ser ut til å ha utviklet seg fra en komparativform. I gammelengelsk hadde adverbet *æfter* betydningen «lenger bort (fra)». Komparativbetydningen, som i begynnelsen dreide seg om plassering på sted, senere også mer abstrakt om plassering i tid, må ses i relasjon til noe som allerede er omtalt i diskursen.

3. Hvordan bidrar *etterpå* og *senere* til kognitivt innhold og relevans?

3.1 Antesedentavhengig tolkning

Som antydnet ovenfor har *etterpå* vesentlige egenskaper felles med adverbiale anaforer. Et godt eksempel på en tidsadverbial anafor er *først* i setningen *Jeg må ta en telefon først* (Fretheim 2010). Dette betyr ikke nødvendigvis «først av alt», altså at produsenten av ytringen må få unna telefonsamtalen før noe som helst annet kan skje. Det betyr at en bestemt handling som er beskrevet i en diskursantesedent, må utsettes til etter at subjektreferenten har gjennomført den handlingen som setningen med *først* i beskriver. På tilsvarende vis må tolkningen av *etterpå* ta utgangspunkt i noe som er kontekstueelt gitt, mest typisk innholdet i en antesedent.

Ofte vil den identifiserte antesedenten riktignok ikke gi noe mer enn en pekepinn om hvordan adressaten skal trekke slutninger for å identifisere den aktuelle hendelsen. Den konteksten adressaten trenger å aktivere i arbeidsminnet for å avgjøre referansen til *etterpå*, vil noen ganger kunne aktiveres bare dersom adressaten trekker veksler på informasjonsbiter som har dukket opp i forskjellige ytringer i den pågående diskursen, eventuelt også informasjon som er lagret i adressatens langtidsminne.

La oss se nærmere på hvordan *etterpå* skiller seg fra *senere* i dagens norsk. Det kan passe å starte med en sammenligning mellom (1) og (2).

- (1) Vi ses etterpå.
- (2) Vi ses senere.

Den velkjente avskjedsreplikken (2) plasserer tidspunktet for neste møte mellom avsender og adressat senere enn ytringsøyeblikket, det er det hele. Det finnes ikke noe grunnlag for å hevde at *senere* pålegger adressaten å identifisere

en språklig antesedent for å forstå når samtalepartnerne kommer til å møtes igjen, og avsenderen trenger ikke ha noen klar oppfatning om når det blir. Forankringspunktet er selve ytringsøyeblikket. Derimot vil forståelsen av påstandsinnholdet i en ytring som *Vi traff dem senere* kreve at adressaten kan identifisere det kontekstuelle kjente, fortidige referansepunktet som gjør det mulig å fastslå at møtet fant sted etter dette diskursgitte tidspunktet. Forståelsen av når det omtalte skjedde, er like avhengig av et kontekstbestemt temporalt referansepunkt når vi bruker *senere* som når vi bruker *etterpå*, men *senere* mangler den leksikalsk bestemte funksjonen som gjør at vi analyserer *etterpå* som anafor, men ikke *senere*.

Etterpå i (1) kontekstualiserer annerledes enn *senere* i (2). Bruk av *etterpå* gir en garanti for at det blir mulig for adressaten å fastslå ganske presist når produsenten tenker seg at de vil treffes igjen. Tidspunktet for det neste møtet er faktisk angitt i (1) i og med tidsadverbets anaforiske relasjon til en antesedent som beskriver en bestemt hendelse. *Etterpå* er et ord som må «mettes» («be saturated») referensielt (Recanati 2010) ved hjelp av informasjon overført fra en antesedent. Vanligvis vil det være tilstrekkelig at adressaten kun trekker den nyligst omtalte hendelsen inn i tolkningsprosessen. Dersom det ikke har vært tale om noen hendelse i samtalen som kan relateres til en passende språklig antesedent for *etterpå*, må kommunikatøren stole på at den rette hendelsen uansett er såpass nærværende i adressatens bevissthet at den mentale forestillingen om den automatisk aktiveres når adressaten står overfor oppgaven å tilordne referanse til *etterpå*. I (1) kan *etterpå* øke ytringens relevans ved at denne temporale anaforen ikke minst minner adressaten på det bestemte som må skje før de to kan møtes igjen.

Som sagt er *senere* historisk sett en komparativform, og en syntaktisk følge av dette på det synkrone plan er eksistensen av setninger som (3) og (4), med en underforstått sammenligningskomponent i eksplikaturen.

- (3) Det var senere (enn det).
- (4) Kom helst ikke noe særlig senere (enn det).

En setning som (5) åpner for to ulike former for pre-semantisk slutningsprosess som kan lede til forståelse av kommunikatørens eksplikatur.

- (5) Jeg bestemte meg senere.
 - a. «Jeg utsatte til senere det tidspunktet da jeg fattet en beslutning.»
 - b. «Jeg bestemte meg senere enn de andre.»

Lesning a. viser til en kontrast mellom et kontekstuellet gitt referansepunkt på tidslinjen og et senere tidspunkt eller tidsrom. Lesning b. avdekker en kontrast mellom to delvis like proposisjoner. De dataene vi tar for oss i denne studien, er oftest av type a. Referansepunktet er da vanligvis yringsøyeblikket, men i utsagn om fortidige saksforhold er det tidligere enn det, og da vil forståelsen av hvor det befinner seg på tidslinjen, bero på samtalepartnernes felles kontekst. Lesning b. betyr at den pragmatiske videreutviklingen av setningssemantikken består i en mental aktivering av et kognitivt innhold som kunne ha vært verbalt uttrykt som en sammenligningssetning hvor subjunksjonen er *enn*. Begge lesninger dekkes av den hypotesen om den prosedurale leksikalske semantikken som ble foreslått for *senere* i avsnitt 2.

Det som primært skiller semantikken til *etterpå* fra semantikken til *senere*, er at den pragmatiske bearbeidelsen av *etterpå* skal forankres i en spesifikk hendelse. Ved bruk av *senere* er det ingen diskursgitt hendelse som styrer forståelsen av ordets bidrag til sannhetsbetingelsene for den uttrykte proposisjonen, heller ikke når det refereres til et tidspunkt etter noe som opplagt er en hendelse. Derfor gjør *senere* det normalt vanskelig å fastslå hvor lenge etter yringsøyeblikket eller et annet temporalt forankringspunkt proposisjonen blir sann. Det er også mulig at produsenten har villet hemmeligholde når det beskrevne saksforholdet blir virkelighet. For et slikt formål er *senere* bedre egnet enn *etterpå*.

I (6) tilfredsstillter ikke den første setningen det sentrale kravet som stilles til en gyldig antesedent for anaforen *etterpå*. *Senere* ville ha vært en uproblematisk erstatning for *etterpå*.

- (6) Eva likte rakfisk da hun var yngre, (#)men hun mista lysten på det etterpå.

Den første setningen inneholder det statiske verbet *like*. Den beskriver ingen hendelse. En rimelig antesedent for *etterpå* i den siste setningen må derfor eventuelt finnes forut for (6). Å hoppe over den første setningen i koordinasjonen for å finne en antesedent som denoterer en hendelse som *etterpå* kan knyttes til, kan være mentalt ressurskrevende, med redusert relevans som konsekvens, men hvis det umiddelbart før (6) har vært snakk om en skrekkelig rakfiskopplevelse for Eva, blir det ventelig ikke noe problem å identifisere antesedenten.

Ingen kontekst vil kunne gjøre talehandlingene i (7), (8) og (9) ekvivalente.

- (7) Velkommen etter!
- (8) Velkommen etterpå!
- (9) Velkommen senere!

(7) med *etter* som utfylling til hilsenen har opplagt noe vesentlig felles med *Velkommen!* uten utfylling, men (7) forteller i tillegg at kommunikatøren var på plass før adressaten. *Velkommen etter!* brukes dessuten idiomatisk, stundom sarkastisk, som uttrykk for at adressaten nå endelig har landet på samme konklusjon som kommunikatøren. *Etterpå* i (8) gjør talehandlingen til en forhåndsvelkomsthilsen. Man ønsker velkommen til noe som vil finne sted på et tidspunkt etter en bestemt hendelse som adressaten forutsettes å ha lagret informasjon om. *Senere* i (9) antyder at adressaten har avvist et tilbud, men kommunikatøren håper det vil være mulig å ønske adressaten velkommen ved en senere anledning.

Våre eksempler på hvordan *etterpå* og *senere* brukes, stammer fra ulike kilder: et talemålskorpus, data fra skriftlige media, ytringer vi selv har observert, samt ytringer vi har konstruert for å belyse bestemte tolkningsmuligheter, noe vi også har benyttet i en forståelsestest og en produksjonstest med norske respondenter. Setningssekvensene i (10) og (11) ble brukt i en produksjonstest av begrenset omfang. Kontekstualiserer *etterpå* på en annen måte for adressaten enn *senere* her?⁵

- (10) Bare gå, dere! Jeg kommer etterpå.
- (11) Bare gå, dere! Jeg kommer senere.

20 østnorske personer ble bedt om å lese enten (10) eller (11) – halvparten (10) og halvparten (11) – og fikk som oppgave å uttale sekvensen av imperativ og deklarativ på en så naturlig måte som mulig. Alle uttalte imperativsetningen likt, som ventet, men utsagnssetningen viste klare ulikheter mellom de intonasjonene som ble foreslått for (10) jamført med (11).

(10')–(10'') og (11')–(11'') nedenfor er transkriberte gjengivelser av de to mest brukte intonasjonene for hver av de to sekvensene, transkribert i samsvar med foreliggende publikasjoner om hvordan den hierarkiske oppbygningen av et østnorsk intonasjonsmønster påvirker pragmatisk tolkning. Dette er beskrevet

5. Imperativsetningen i (10) inneholder ingen antesedent for *etterpå* i utsagnssetningen, men man må anta at det finnes en passende antesedent tidligere i diskursen, en antesedent som beskriver noe produsenten av (10) er nødt til å få gjort først, noe som gjør at produsenten ikke kan gå sammen med dem som pronomenet *dere* refererer til.

i Trondheimsmodellen for analyse av norsk, særlig østnorsk intonasjon (f.eks. Fretheim 2002, 2017c; Fretheim & van Dommelen 2012; van Dommelen & Fretheim 2013; Nilsen 1992). Tonene **H**⁻ og **L**% kunne ha blitt plassert i et eget tonesjikt, med assosiasjonslinjer mellom tonene og de stavelsene hvor de realiseres fonetisk. Av plasshensyn er dette unngått. Isteden er tonene **H**⁻ og **L**% plassert i høyre ytterkant av de respektive intonasjonskategoriene FF (fokal frase) og IE (intonasjonsenhet).⁶

(10') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[jeg [kommer]_{AE} [ETTerpå]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

(10'') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[jeg [KOMMER]_{AE} **H**⁻]_{FF} [[ETTerpå]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

(11') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[jeg [kommer]_{AE} [SEnerer]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

(11'') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[[JEG-kommer]_{AE} **H**⁻]_{FF} [[SEnerer]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

Så vidt over halvparten av testpersonene, 6/10, uttalte (10) med et intonasjonsmønster for utsagnssetningen som uthever verbalfrasen *kommer etterpå* ved hjelp av den høye frasetonen **H**⁻, vist i intonasjonsstrukturen (10'). 5/10 brukte samme intonasjonsfraserings på verbalfrasen *kommer senere*, vist i (11'). Dette intonasjonsmønsteret ga ingen informasjon om eventuelle forskjeller i informasjonsstruktur mellom utgaven med *etterpå* og utgaven med *senere*, men den nest mest frekvente intonasjonen som produsentene utstyrte utsagnssetningen med, uttrykker en informasjonsstrukturell forskjell som ser ut til å bero på valget av tidsadverb. (10'') og (11'') viser de to kontrasterende intonasjonsfraseringene. 3/10 brukte (10'') og 3/10 brukte (11''). Intonasjonen i utsagnssetningen i (10'') ble aldri brukt når adverbet var *senere*, og intonasjonen i (11'') forekom aldri når adverbet var *etterpå*, et ønskelig utfall når antallet produsenter var så begrenset. De få produserte intonasjonsmønstrene som ikke

6. Øverst i hierarkiet av intonasjonskonstituent er intonasjonsenheten (IE), bestående av minimum én, maksimum to fokale fraser (FF). En FF inneholder et ubestemt antall akseptenheter (AE). Hver AE inneholder den betonte stavelsen i en form med ordaksent/tonelag/tonem, og følges valgfritt av et ubestemt antall ubetonte stavelser. Siste AE i en østnorsk FF avsluttes med en fokal frasetone, en høy tone **H**⁻ i den prosodiske konstituentens siste stavelse. En IE avsluttes med en terminal grensetone, enten **L**% eller **H**%, hvor **H**% som oftest sammenfaller fonetisk med den fokale frasetonen **H**⁻ på tidsaksen. **L**% manifesterer seg fonetisk enten som et grunntonefall etter en **H**⁻ i samme stavelse eller som en lav tone på slutten av et segment som ikke tilhører noen FF, og som av den grunn ikke blir framhevet av den fokale frasetonen **H**⁻ som avslutter FF. Et slikt «ekstrametriske» segment kan være en postfokal AE, men **L**% kan òg realiseres på slutten av noe trykklett som verken tilhører en FF eller en AE, men er direkte dominert av IE, den øverste kategorien i den hierarkiske intonasjonsstrukturen.

samsvarte med noe av det som er transkribert ovenfor, ga oss ingen informasjon som fortjener oppmerksomhet i denne studien.

Samspillet mellom tidsadverb og intonasjon i utsagnssetningen forteller noe om hvordan de to adverbene kontekstualiserer for adressaten. I (11'') framhever første forekomst av frasetonen **H**- på tampen av første FF subjektpronomenet *jeg*, en temakonstituent som vektlegger kontrasten mellom hva adressaten (*dere*) ble oppfordret til å gjøre, og det avsenderen (*jeg*) vil gjøre. *Senere* er eneste konstituent i utsagnssetningens neste FF, og dette innebærer at **H**- der utpeker *senere* som ytringens fokuskonstituent.

I (10'') uttrykker intonasjonen i utsagnssetningen en annen informasjonsstruktur. Der framheves verbformen *kommer* i første FF, et ord som er trykklett i (11''), og neste FF utgjøres av *etterpå*. Når det er to FF i en IE, vil den ene inneholde ytringens temafrase og den andre ytringens fokusfrase (Fretheim 1987, 2017c; Nilsen 1992). Et finitt verb er en umulig temakandidat. Derfor representerer verbformen *kommer* ytringens informasjonsfokus og adverbet *etterpå* ytringens tema i (10''). Anaforen *etterpå* får sin semantiske verdi fra en antesedent som befinner seg et sted i diskursen forut for imperativsetningen.

At **H**- uthever verbformen *kommer* i første FF i (10''), betyr ikke at det er det leksikalske verbet som framheves. Det vanligste er at en fokal frasetone uthever en finitt verbform fordi den nye informasjonen i ytringen er begrenset til setningens polaritet, i (10) bekreftelsen av at «jegg»-personen følger etter de andre når en bestemt, diskursgitt handling er utført.

Norsktalende som ikke har norsk som morsmål, kan komme i skade for å se bort fra den semantiske forskjellen mellom *etterpå* og *senere* dersom deres eget morsmål bruker ett ord for å dekke begge betydninger. En person har fortalt at hennes spanske ektemann typisk vil si (12a) i en situasjon der (12b) ville ha vært riktigere i og med at det ikke fantes noen omtalt hendelse tidligere i samtalen som *etterpå* kunne relateres til.⁷

- (12) a. Vi kan snakke om det etterpå.
b. Vi kan snakke om det senere.

Egen observasjon av en franskmanns engelske språkbruk over en periode på fire dager viste at han konsekvent brukte *after* ikke bare som preposisjon, men også som adverb der *afterwards* ville ha vært det rette, og som adverb der *later*

7. Scott Schwenter har forsikret oss om at spansk *despues* dekker både *afterwards* («etterpå») og *later* («senere»).

ville ha vært det rette. Selv om *plus tard* kanskje er den mest opplagte franske oversettelsen av engelsk *later*, har også *après* den funksjonen, i tillegg til at *après* dekker betydningen til adverbet *afterwards* og preposisjonen *after*. I likhet med spansk (fotnote 7) har ikke fransk noen leksikalsk distinksjon som nøyaktig tilsvarer forskjellen mellom *etterpå* og *senere*. Å tilegne seg en tilsynelatende subtil distinksjon man ikke har i morsmålet, vil være en utfordring. Det mest interessante ved slike leksikalske sammenfall på individnivå er kanskje at folk med norsk som morsmål så tydelig hører det når den leksikalske distinksjonen uteblir hos personer med norsk som andrespråk.

(13) er hentet fra Børge Ouslands bok *I Nansens spor: Fra Nordpolen til Oslo* (https://www.tanum.no/_i-nansens-spor-borge-ousland-9788299437). Det dreier seg om en dramatisk episode for polfarene Børge Ousland og Thomas Ulrich.

(13) Thomas setter fast en isskrue, får dratt seg opp og hjelper meg etterpå.

Thomas har klart å komme seg opp i en stilling som gjør det mulig for ham å hjelpe Børge opp av en issprekk. *Etterpå* understreker at det ikke utelukkende er tale om tre handlinger som følger hverandre i tid. Fordi Thomas har klart å komme seg ut av faresonen, klarer han å gi Børge den hjelpen han trenger. Det er ingen grunn til å skrive at Børge blir hjulpet ut av issprekken fordi Thomas hadde klart å komme seg ut av den og derfor var i stand til å få sin partner i isødet opp på isen i god behold. Den syntaktiske koordinasjonen av verbalfraser i (13) og bruken av *etterpå* gjør at man automatisk forstår dette.

Avhengig av ens teoretiske ståsted vil de årsaksrelasjonene som tolkes inn i (13), kunne analyseres på to forskjellige måter. Man kan anta at de skyldes en implikatur som beror på to ting: adverbet *etterpå* og koordinasjonen av verbalfraser. For Grice (1975, 1981, 1989) ville dette være en implikatur det er vanskelig å overse, men implikaturer påvirker ikke sannhetsbetingelsene for den proposisjonen som uttrykkes. De berører ikke 'what is said' i terminologien til Grice. Alternativt kan man anta at de samme årsaksrelasjonene er integrerte i mengden av sannhetsbetingelser som gjelder for ytringens eksplikatur. Relevanteoretikere omtaler slik slutningsstyrt utvidelse av setningssemantikken som 'enrichment', altså slutningsbaserte videreutviklinger av det som språkets grammatikk koder av semantisk struktur (Sperber & Wilson 1986/1995; Carston 1988, 2002).

RT har et bestemt syn på arbeidsfordelingen mellom de teori-interne begrepene «eksplikatur» og «implikatur». Eksplikaturen til en ytring skal ha en

kognitiv egenverdi. Den skal ikke være en logisk konsekvens av en implikatur som innebærer ('entails') at eksplikaturen må være sann, men i tillegg kommuniserer noe mer (se f.eks. Carston 2002; Fretheim 2009; Escandell-Vidal 2019). Dersom en implikatur som utløses av en ytring i en kontekst, dekker innholdet av ytringens antatte eksplikatur, da gir det ingen mening å hevde at ytringen kommuniserer både implikaturen og eksplikaturen, for eksplikaturen inngår jo da i sin helhet i implikaturen.

For Grice vil 'what is said' i (13) omfatte at Thomas får festet en isskrue, at han får dratt seg opp fra et eller annet, og at han får hjulpet Børge med et eller annet. *Etterpå* forteller at hjelpen kom først da Thomas var i stand til å gi den, men hva slags hjelp Børge fikk fra Thomas, vil ikke tilhøre 'what is said'. Både hos Grice og i den ny-griceanske tradisjonen skal kontekstavhengige slutninger bare kunne påvirke forståelsen av eventuelle implikaturer, ikke det som sies i snever forstand (Levinson 2000).

RT tillater derimot utstrakt bruk av kontekstdrevne slutninger som innputt til den mentale representasjonen av ytringens eksplikatur. Den eksplikaturen man tillegger (13), omfatter de kommuniserte årsaksrelasjonene mellom de tre hendelsene det refereres til. Dette kommuniseres «direkte» ifølge RT. Det inngår i eksplikaturen, selv om det er resultatet av en kombinasjon av semantisk avkodning og kontekstdrevne slutninger om avsenderens kommunikative intensjon. Våre valg av analyse i denne artikkelen er mer i pakt med relevanssteoriens radikale pragmatikk enn med den forståelsen av eksplitt vs. implisitt kommunikasjon som Grice forfektet.

(13) ovenfor endrer karakter om vi erstatter *etterpå* med *senere*, i (14). *Senere* trekker oppmerksomheten vekk fra muligheten for en årsaks-sammenheng mellom det midtre utsagnet og det siste. (14) dreier seg om en uspesifisert hjelp som Børge fikk fra Thomas i ettertid.

(14) Thomas setter fast en isskrue, får dratt seg opp og hjelper meg senere.

Både den første og den midtre verbalfraasen i (14) beskriver hendelser, men dette er ikke tilstrekkelig til at man griper fatt i en kausaltolkning av det slaget som (13) legger opp til. På grunn av den leksikalske kontrasten mellom *etterpå* og *senere* kan det lett utvikles en tendens til å se bort fra en intendert årsaksimplikasjon når adverbet er *senere*.

I den engelske oversettelsen av Ouslands bok har oversetteren klokkelig gjengitt *etterpå* i (13) som *afterwards*, som vist i (15).

- (15) Thomas drives in an ice piton, hauls himself up and then helps me out afterwards.

(In *Nansen's Footsteps*, oversettelse fra norsk til engelsk av James Anderson)

Med en viss rett kan man hevde at tidsadverbet uansett virker overflødig her. Relasjonen mellom innholdet i nest siste og siste konjunkt ville ha vært kommunisert like klart dersom oversetteren hadde utelatt både *then* og *afterwards*. Lingvistisk underspesifisering av eksplisitt uttrykt innhold, som i (16), er regelen snarere enn unntaket i mellommenneskelig kommunikasjon.

- (16) Thomas drives in an ice piton, hauls himself up and helps me out.

Sperber & Wilson's kommunikative relevansprinsipp i samspill med antagelsen om at pre-semantiske slutninger har følger for hva som sies direkte, garanterer at innholdet i (16) blir oppfattet presis som innholdet i (15). Dersom (16) settes lik en engelsk utgave av (15) der *afterwards* er erstattet av *later*, blir resultatet galt.

Det er verdt å merke seg at den engelske oversettelsen (15) inneholder verbalet *help out*, mens den norske teksten ikke inneholder noe retningsadverb som tilsvarer *out*. Originalteksten (13) kan ikke på like naturlig måte reduseres til (13') uten *etterpå*.

- (13') #Thomas setter fast en isskrue, får dratt seg opp og hjelper meg.

I (13') blir det ikke klart nok hva Thomas hjelper Børge med, selv om man har lest de foregående avsnittene i boka. *Etterpå* sikrer relevans i originalen (13), og formuleringen *hjelper meg ut* ville ha gjort (13') relevant.

(17) er fra talemålskorpuset NoTa-Oslo (<http://www.tekstlab/uio.no/nota/oslo/index.html>). Venninnen til den som sier dette, ble utsatt for noe ubehagelig på en klassefest.

- (17) Og e den venninnen min kan du si hun har ikke vært med på en eneste klassefest etterpå.
(kvinne, 72 år, Frogner)

Etterpå lar oss forstå at venninnen holdt seg unna klassefestene i ettertid på grunn av den negative opplevelsen fra festen for mange år siden. Med et så

langt tidsspenn, fra skolealder til 70+, kan det være naturlig å framheve varigheten. *Senere* ville ha vektlagt den tiden som har gått siden den vonde opplevelsen. *Etterpå* framhever forholdet mellom det som skjedde og den virkningen det hadde på henne. Både *etterpå* og *senere* gjør det lett å tenke at damen helst ville fortrenge minnene om den klassefesten hun var med på. (17') viser tydelig at ikke bare *etterpå*, men også *senere*, har et sannhetsfunksjonelt innhold. Utsagnet blir usant om tidsadverbet sløyfes, gitt historien om den klassefesten venninnen var med på, som gjorde at hun uteble fra senere fester i samme regi.

(17') Og e den venninnen min kan du si hun har ikke vært med på en eneste klassefest senere.

Tilsynelatende forbinder *etterpå* lettest saksforhold som ligger nær hverandre i tid, men for noen nordmenn faller det naturlig å bruke *etterpå* også når en bestemt hendelse har ført til en vedvarende tilstand, som i (17). Når resultatet av en hendelse er en permanent situasjon, ikke en ny hendelse, kan man likevel lett ty til *senere* uten nevneverdig betydningsendring.⁸

I det konstruerte eksemplet (18) har den første setningen et innhold som ville ha gjort den til en akseptabel diskursantesedent for bruk av *etterpå* i neste setning, men kommunikatøren satset på *senere* i stedet. Utformingen antyder at adressaten oppfordres til å trekke konklusjonen selv.

(18) Han fortalte historien sin i et radioprogram. Senere fikk han dekkene på bilen sin skåret opp med kniv. Tilfeldig?

Senere antyder ikke i seg selv at ugjerningen skyldtes det mannen hadde fortalt om i radioprogrammet, men årsaksforholdet er tydelig kommunisert uansett. Det retoriske spørsmålet *Tilfeldig?* i (18) blir relevant bare dersom man tolker inn en årsaksrelasjon.

Setningene i (19), (20) og (21) er like bortsett fra innledderne *etterpå*, *siden* og *senere*.

(19) Etterpå har hun vært lenket til en rullestol.

(20) Siden har hun vært lenket til en rullestol.

8. Betydningen av relativ avstand i tid mellom de to saksforholdene som *etterpå* forbinder, vender vi tilbake til i avsnitt 4 hvor et kvantifiserende nominal modifierer tidsadverbet, og i avsnitt 5 hvor vi ser på data der *etterpå* og *senere* modifieres av gradsadverb.

(21) Senere har hun vært lenket til en rullestol.

Etterpå i (19) vil kanskje ikke føles som et like naturlig leksikalsk valg som *siden* ville ha vært, i (20), hvis kvinnen i realiteten har vært avhengig av rullestol kontinuerlig siden ulykken, men her står man overfor et valg. Vil man fokusere på kontinuiteten, velger man *siden*. Vil man fokusere på årsaken/sammenhengen, velger man *etterpå*. Det er mange eksempler på at *siden* brukes for å angi tidsrom fra og med noe, men uten at det er grunnlag for bruk av *etterpå*. I samband med (19) og (20) er begge betingelser oppfylt, og man kan velge hvor man setter søkelyset, på årsaken som i (19) eller på kontinuiteten som i (20).

Både *etterpå* i (19) og *siden* i (20) er å foretrekke framfor *senere* når hensikten er å formidle at kvinnen ble sittende i rullestol på grunn av en ulykke. (21) antyder muligheten for en tidsmessig diskontinuitet mellom et fortidig referansepunkt som *senere* må relateres til, og det tidspunktet nærmere ytringsøyeblikket da hun ble avhengig av rullestol. Det avgjørende for valget mellom *etterpå* og *siden* er om fokus ligger på å kommunisere årsakssammenhengen eller kontinuiteten.

I (22) legger *etterpå* til rette for at adressaten trekker slutningen at samtalen virket positivt inn på mannens sinnstilstand.

(22) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre.

At det foreligger et årsaksforhold mellom samtalen og en positiv følelse, er ikke like klart formidlet i (23).

(23) De snakket sammen. Senere følte han seg bedre.

Man kunne faktisk tenke seg at meningen i (23) er få fram, på indirekte vis, at samtalen skapte en negativ sinnsstemning som avtok da mannen fikk samtalen litt på avstand: «Senere følte han seg likevel bedre». En slik konsessiv tolkning er i praksis kognitivt utilgjengelig når adverbet er *etterpå*, et ord som i (22) betoner sammenhengen mellom samtalen og den emosjonelle forandringen.

I (24) er setningssekvensen i (22) utvidet med et utsagn som står i skarp kontrast til innholdet i det foregående utsagnet.

(24) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre. Senere forsto han at han var blitt manipulert.

Den kommuniserte tanken om at samtalen hadde gjort mannen godt, måtte etter hvert vike for tanker som tok hensyn til flere momenter enn det som i første omgang følt som en positiv effekt av samtalen.

I (25) starter også den siste av de tre setningene med *etterpå*. Dette reduserer relevansen i betydelig grad. Hvor kan en eventuell antesedent for den siste forekomsten av *etterpå* befinne seg? At begge setninger starter med *etterpå*, antyder en parallellitet som ikke ser ut til å finnes.

(25) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre. #Etterpå forsto han at han var blitt manipulert.

(26) skiller seg fra (25) ved at utsagnene i den midtre og den siste setningen er gjensidig forenlige. Her er det uproblematisk å identifisere den første setningen som diskursantesedent for *etterpå* i begge de påfølgende setningene og dermed årsaken til den nye sinnstilstanden:

(26) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre. Etterpå var han lettet.

Hva som teller som en hendelse, episode eller handling, i motsetning til en tilstand, kan av og til virke uklart. Det er språkbrukerens ansvar å sørge for at det finnes en lett identifiserbar hendelse å relatere *etterpå* til, slik at det blir mulig for adressaten å etablere relasjonen mellom anaforen *etterpå* og den antesedenten som gjør ytringen relevant. (27), en ikke helt fersk uttalelse fra Ståle Solbakken, kan unektelig gi adressaten litt besvær når det gjelder å relatere *etterpå* til en antesedent som rettfærdiggjør bruken av dette adverbet.

(27) Vi hadde såpass mye problemer med skader og karantener på de beste tidligere at jeg var fornøyd med poengene vi tok til jul, men etterpå har det blitt altfor lite.

(<https://www.vg.no/sport/fotball/i/2Epry/solbakken-har-vaert-for-mange-hete-hoder>)

En «tidligere» periode med skader og karantener blant lagets beste spillere forklarte et moderat antall poeng på tabellen, så det var ingen grunn til å være direkte misfornøyd med hva laget, FC København, oppnådde i den perioden. Det kommuniseres som implikatur at den situasjonen ble avløst av en (nesten) skadefri periode. Ut fra samme måte å tenke på, burde laget nå ha klart å oppnå flere poeng. De sammenhengene som beskrives først, bidrar til forståelsen av

hvordan *etterpå* blir relevant i det utsagnet som innledes med *men*. Bruk av *senere* ville ha tilslørt at samme formel for generering av poeng gjaldt for begge perioder, og ville ikke ha fått fram den essensielle forskjellen mellom en periode da noen negative hendelser kunne forklare den magre poengsankingen, og en påfølgende periode da den samme måltørken uheldigvis vedvarte selv om det ikke fantes noen opplagt forklaring på det.

(28) er en avisoverskrift, formelt to asyndetisk koordinerte setningsfragmenter.

(28) Tøffe dueller på banen. Gode venner etterpå. (*Tidens Krav*, Kristiansund)

Etterpå i (28) betyr «når fotballkampen (generisk referanse) er over». Det dreier seg om det som vanligvis skjer mellom spillerne når lagene deres møtes til dyst, en iterativ type hendelse som det er mulig å referere til ved hjelp av *etterpå* fordi det første setningsfragmentet dreier seg om det som typisk skjer når fotballag møtes i en kamp. (28) beskriver en kontrast mellom det som skjer under kampen, og det vennskapelige forholdet når kampen er over. *Etterpå* gir leseren en følelse av nærhet i tid og sted mellom de to saksforholdene, og det skapes et bilde av at når dommeren blåser i fløyta, er kampen over – i mer enn én forstand. De saksforholdene som (28) representerer, inngår i en helhet som beskriver prototypen på en god idrettsutøver. (28) får oss ikke til å tenke at de spillerne det siktes til, var gode venner etter fotballkampen **fordi** de hadde kjempet tøffe dueller mens den pågikk. Det som gir grønt lys for bruk av *etterpå*, er at det første setningsfragmentet forbindes med fotballkamper, en hendelse av et bestemt slag. Samtidig er det en opplagt kontrast mellom de to nominalfrasene *tøffe dueller* (under kampen) og *gode venner* (etter kampen) som støtter tanken om en «til tross for»-relasjon mellom de to utsagnene.

Senere ville ha sendt leseren i en annen tolkningsretning. Artikkelen som følger den tenkte overskriften (29), kan inneholde historien om de to fotballspillerne som over en periode var kvasse motstandere hver gang de møttes på banen. Så lå de fotballen på hylla, møttes igjen etter flere år og endte med å bli gode venner.

(29) Tøffe dueller på banen. Gode venner senere.

Valget av *senere* i (29) retter leserens oppmerksomhet mot et mer omfattende tidsvindu enn *etterpå* i (28), og den iterative, habituelle tolkningsmuligheten man forbinder med (28), er uaktuell i (29).

I (30) denoterer subjektpronomenet *det* sannsynligvis noe som inntraff etter juni måned, men *etterpå* ser ikke ut til å være et akseptabelt alternativ til *senere* her.

(30) Det var ikke i juni, det var senere. / Det var ikke i juni, #det var etterpå.

Utsagnene dreier seg tydeligvis om tidspunktet for en hendelse som pronomenet *det* refererer til. Av logiske grunner kan ikke *etterpå* referere anaforisk til tiden etter denne hendelsen, for det ville være å påstå at det som skjedde, fant sted etter det som skjedde. Kostnadene forbundet med å oppspore den rette antesedenten for *etterpå* på et tidligere punkt i samtalen kan bli for store. Sett at *etterpå* skal vise til tidsrommet for en reise til USA som ble foretatt i juli 2018, en reise som ble omtalt tidligere i samtalen. Påstanden vil da være at det det er snakk om, ikke skjedde i juni 2018, men i juli 2018, etter oppholdet i USA. At noen ville finne på å bruke *etterpå* for å formidle at det omtalte fant sted i juli, er temmelig usannsynlig, men det er ikke utenkelig at bruken av *etterpå* her knytter seg til en hendelse som er tabubelagt og derfor unndrar seg eksplisitt beskrivelse: «etter det unevnelige».

Den mest nærliggende tolkningen av siste setning i (31) blir at de som pronomenet *de* refererer til, spiser når referentene til pronomenet *vi* har spist ferdig, altså puljevis bespising innenfor samme husholdning eller samme storkjøkken knyttet til en institusjon.

(31) Vi spiser klokka fire. De spiser etterpå.

Klokka fire ville ha angitt det rette forankringspunktet dersom adverbet var *senere*, men *etterpå* krever et uttrykk for en hendelse som antesedent for *etterpå*, så her har hele den foregående utsagnssetningen den rollen.

En anonym fagfelle bet seg merke i at vi gjør begrepet «hendelse» til noe svært sentralt i vår analyse av *etterpå*, uten egentlig å ha gitt en definisjon som viser hva vi mener med en «hendelse». Dette er bevisst fra vår side. For å bruke adverbet *etterpå* på en forståelig og hensiktsmessig måte trenger man ikke ha svaret på det filosofiske spørsmålet «Hva er en hendelse?», men man bør kanskje være klar over at det kan stilles spørsmål om et bestemt eksemplar av *etterpå* er det beste leksikalske valg i en bestemt diskurssammenheng. Vi må

antagelig regne med en semantisk gråsoner som gjør det vanskelig å si med sikkerhet om det finnes en antesedent til vår bruk av anaforen *etterpå* som virkelig beskriver noe adressaten for ytringen intuitivt oppfatter som en hendelse. Hvis det er tvil om dette, finnes det en risiko for at bruken av *etterpå* kan minske ytringens relevans.

Den prosedural-semantiske leksikalske definisjonen som vi foreslår for *etterpå*, slår fast at anaforen *etterpå* bidrar til relevans ved at den relaterer innholdet i ytringen til en spesifikk fortidig hendelse, men en prosedural-semantisk instruks skal ikke forstås på samme måte som en grammatikkstyrt regel. Om produsenten av en ytring modifierer innholdet i ytringen ved hjelp av *etterpå*, er det grunn til å regne med at den kontekstbestemte proposisjonen som «metter» anaforen *etterpå*, denoterer noe som relativt lett kan oppfattes som en hendelse. Vi ser for oss at adressaten for ytringen først vil oppfatte *etterpå* som et hint om at ordet skal forbindes med noe som opplagt må kunne kalles en hendelse i den pragmatiske fasen av forståelsesprosessen, men hvis diskursammenhengen gir et dårlig grunnlag for å forbinde en bestemt forekomst av *etterpå* med en hendelse, vil adressaten raskt endre tolkningsstrategi og se bort fra den delen av den prosedural-semantiske instruksjonen som dreier seg om å forbinde adverbet *etterpå* med en hendelse. Å endre tolkningsstrategi fordi første forsøk på en pragmatisk analyse ikke ser ut til å føre fram, vil redusere ytringens relevans nettopp fordi det ble satset på et annet utfall først, men vanligvis vil ikke slike situasjoner føre til at adressaten ledes inn på et villspor i den pragmatiske bearbeidelsen av ytringen som får alvorlige negative følger for forståelsen av hva som kommuniseres.

Fagfellen som etterlyste et mer avklart forhold til hva vi legger i begrepet «hendelse», presenterte faktisk et belegg fra et korpus der antesedent-setningen etter sigende kunne volde problemer for vår analyse. Antesedent-setningen i (32) ser ut til å inneholde et verbal som står for en aksjonsart som ikke er forenlig med tanken at det som denoteres, er en spesifikk hendelse.

- (32) [...] og satt i 16 år som SV-representant i Asker kommunestyre. Etterpå fortsatte hun som iherdig og ofte provoserende forfatter av et utall leserbrev i lokalpressen.
(Leksikografisk bokmålskorpus, LBK, ILN, UiO)

Vi føler at et mer stilsikkert alternativ til *etterpå* her ville være adverbet *siden* eller den temporale leddsetningen *etter at hun ga seg som lokalpolitiker*, men den frontstilte, tematiske konstituenten *etterpå* fører på ingen måte til at den

pragmatiske bearbeidelsen av siste setning tolket på bakgrunn av innholdet i første setning gjør det vanskelig å forstå meningen med den setningen som er modifisert av *etterpå*. I (32) betrakter skribenten det å sitte i kommunestyret som å delta i et sett av iterative handlinger og ikke minst gi uttrykk for de politiske meningene man har. Dette fortsetter så «hun» med *etterpå*. Data av typen (32) viser ikke at vårt forslag til prosedural semantikk for *etterpå* trenger å bli justert. Eksempler der *etterpå* brukes med referanse til prosesser som foregår i en periode med tilsynelatende inaktivitet, er ikke vanskelig å finne. Om en person som har sittet i sola kan man f.eks. godt fortelle at hen var solbrent i ansiktet *etterpå*.

I (33), vår konstruksjon, mener vi at relevant bruk av *etterpå* forutsetter at det finnes en akseptabel antesedent i diskursen forut for (33) (jf. vårt tidligere eksempel (6)), for den første setningen i (33) ser ikke ut til å handle om noe som kvalifiserer som en hendelse. Synet av *etterpå* på den typiske pre-verbale temaplassen gjør at man forventer et ankerfeste for denne anaforen som er mer velegnet enn det setningen med verbalet *bodde* byr adressaten. Følelsen av inkohereus på grunn av *etterpå* er litt klarere enn i den belagte strukturen i (32).

(33) Det bodde 780 mennesker i Maresund på den tida. Etterpå var antallet halvert.

Lesere av (33) vil lett kunne tenke seg at teksten rett før den setningen som handler om innbyggerantallet i Maresund i gamle dager, må inneholde en uttrykt proposisjon som representerer en hendelse, altså noe som bidrar til å forklare hvorfor befolkningen i Maresund ble så kraftig redusert, og som i kraft av å fungere som diskursantesedent for *etterpå* bidrar med en sannhetsbetingelse til eksplikaturen i den siste setningen. De som eventuelt ikke tenker slik, forbinder rett bruk av *etterpå* med mindre strenge krav enn vi gjør. For oss blir siste setning i (33) mer relevant om den erstattes med noe sånt som *I dag er antallet halvert*. Da ser vi for oss en regulær fraflytting fra et utkantområde over tid, ikke en befolkningsreduksjon som følge av en dramatisk hendelse som det ikke blir referert til i (33).

3.2 Når anaforen *etterpå* mangler støtte i en verbal antesedent

Selv om *senere* alltid må forstås i relasjon til et kontekstuellt gitt referansepunkt, vil ingen antesedent, og heller ikke selve yringsøyeblikket, kunne bestemme den temporale referansen til en gitt forekomst av *senere*. (34), fra den norske oversettelsen av en roman av Murakami, er et eksempel på et metaspråklig re-

plikkskifte om hvordan *senere* skal forstås her, og en påminnelse om en allmenngyldig problemstilling knyttet til hva *senere* står for.

- (34) «Jeg kommer tilbake senere og henter malesakene og klær og den slags. Hvis det er greit?» «Så klart, men når sånn omtrent er 'senere'?» «Det vet jeg ikke helt,» sa jeg.
(Haruki Murakami: *Dragnet på kommandanten: Bok 1*, s. 25, Pax forlag, 2019)

Hvis «jeg»-personen hadde sagt *etterpå* istedenfor *senere*, ville adressaten ha kunnet forvente at det er mulig å fastslå tidspunktet med basis i informasjon som finnes i en diskursantesedent, men *senere* uttrykker en bevisst vaghet.

Den overhørte replikkvekslingen i (35) er et eksempel på at *etterpå* forbinder en handling før og en handling etter at noe har skjedd, uten at det er tale om en årsaksrelasjon, i hvert fall ikke på det eksplisitte kommunikasjonsnivået. Det finnes dessuten heller ikke noen beskrevet hendelse som gjør det mulig å fastslå hva *etterpå* står for. Hvordan skal man da kunne fastslå referansen til *etterpå*, et ord som ikke er forenlig med den temporale vagheten som karakteriserer bruk av *senere*? Replikken til B i (35) synliggjør riktignok en kommunisert årsaksrelasjon, men den er kommunisert som implikatur: B tar på seg mer klær når han skal ut igjen fordi værforholdene krever det.

- (35) A: Uff, det er kaldt i dag.
B: Ja. Jeg skal ut igjen etterpå og da skal jeg ha på meg mer klær.

Scenarioet er dette: en mann (B) sto utenfor inngangen til et hus i Oslo med en full KIWI-pose i den ene hånden og noe som sannsynligvis var en nøkkel til inngangsdøra i den andre. En kvinne (A) passerte på fortauet og la i forbifarten inn en kommentar om været. Selv om det ikke finnes noen verbal antesedent som *etterpå* kan knyttes til, kontekstualiserer ordet effektivt slik at det blir klart at B skulle inn i leiligheten sin for å legge fra seg de matvarene han hadde kjøpt, og så skulle han forlate leiligheten igjen etter å ha kledd på seg mer. Eksplikaturen til ytringen *Jeg skal ut igjen etterpå* vil da kunne gjengis sånn: «Jeg skal ut igjen etter at jeg har lagt fra meg innholdet i handleposen hjemme».

Når *etterpå* ikke kan forankres i en språklig antesedent, er det da rimelig å klassifisere ordet som anafor? Etter vår mening trenger man ikke lansere en ny teknisk term om det ikke alltid finnes en språklig antesedent som bidrar til rett forståelse av hva anaforen refererer til. Personlige pronomen er arketyperiske

anaforer, men det er mulig å bruke dem uten at det finnes en verbal antesedent som klargjør referansen. Man kan observere adferden til en person og bruke et ikke-deiktisk, trykklett pronomen i en ytring der det refereres til henne uten at hun har vært nevnt tidligere: *Hun ser ut som hun leter etter noe*. Visuelle stimuli vil gjøre det mulig for adressaten å bestemme referansen til pronomenet *hun* her (se Fraurud 1992; Erkü & Gundel 1987; Gundel, Hedberg & Zacharski 1993⁹). Forutsetningen er at produsenten har blikket rettet mot referenten i yttingsøyeblikket og at adressaten vender blikket i samme retning. Antesedentløse personlige pronomen blir tilordnet referanse via slutninger som adressaten foretar på grunnlag av ikke-verbale stimuli. Ytringen (35) B ovenfor ville ikke ha gitt noe vesentlig annerledes informasjon om *etterpå* var blitt erstattet av *senere*, men den eksplikaturen som kommuniseres hvis *senere* hadde erstattet *etterpå*, ville ikke ha vært den samme. *Senere* gir ikke noe grunnlag for å slutte at B låser seg inn i boligen sin for å legge på plass matvarene og forlater den igjen så snart han har kledd seg bedre. De to adverbene kontekstualiserer ikke likt.

Det er rimelig å anta at de semantiske forskjellene mellom *etterpå* og *senere* blir ganske tydelige når ytringen består utelukkende av *Etterpå* eller *Senere*, altså ettordsfragmenter istedenfor setninger. Da finnes det ingen andre språklige uttrykk som kan påvirke den pragmatiske prosesseringen og eventuelt gi inntrykk av at de to adverbene ville ha formidlet det samme. La oss tenke oss at to personer, A og B, ser på et program på TV (lineær-TV!). A stiller B spørsmålet i (36) og B besvarer det med fragmentet *Etterpå*.

- (36) A: Når kommer det programmet som jeg er interessert i?
 B: Etterpå.

Hvordan skal A forholde seg til det svaret? Er det relevant nok? *Etterpå* viser til tiden etter en bestemt hendelse, og adressatens identifisering av den hendelsen som avsenderen har i tankene, skjer typisk ved at *etterpå* blir semantisk utviklet gjennom pragmatisk overføring av begreper fra en diskursantesedent til det semantisk underspesifiserte (pro-)adverbet. På den annen side har vi presentert et eksempel, i (35), på bruk av *etterpå* i en replikkveksling der det ikke fantes noen språklig antesedent som gjorde det mulig å fastslå hvordan adverbet påvirker eksplikaturen. Kilden til forståelse av hva *etterpå* refererte til i

9. Denne artikkelen er tilegnet minnet om Jeanette Gundel, en bauta innenfor forskning på relasjonene mellom ulike typer nominalfrase og det de refererer til. Hun døde 8. november 2019, 77 år gammel.

(35), var synet av en mann foran inngangsdøra til et hus fullt av leiligheter, en mann med nøkkel i den ene hånden og en full handlepose i den andre. Dette kompenserte for fraværet av en språklig antesedent som ville ha informert om hva *etterpå* sto for i (35). På tilsvarende måte kompletterer den felles konteksten til A og B bildet av hvordan ytringen (36) B blir relevant for adressaten A til tross for manglende verbal antesedent. A og B sitter og følger med på et fjernsynsprogram. Via svaret til B blir A satt i stand til å etablere en temporal forbindelse mellom det programmet som sendes i ytringsøyeblikket, og det programmet A ønsker å se.

Vi vil hevde at den eneste forståelsen av svaret *Etterpå* i (36) som gjør ytringen relevant for adressaten, er at det programmet A vil se, er det neste programmet som sendes på samme kanal. Hvis man tenker annerledes om referansen til adverbet, hvilket tidspunkt er det i så fall som utpekes? Hvor mange programmer befinner seg i tidsrommet mellom ytringsøyeblikket og det programmet A har lyst til å se? Det vil det være umulig å fastslå. Den eneste slutningen som er i overensstemmelse med «det kommunikative relevansprinsippet», er at programmet til A er det neste på samme kanal. Om A mot formodning ser bort fra den slutningen og begynner å tenke i retning av noe annet enn neste program, da vil det ikke foreligge noen mulighet for et resultat av den pragmatiske prosesseringen av setningsfragmentet som gjør det svaret relevant.¹⁰

Språkbrukere er rasjonelle vesener, og i rollen som adressat velger de minste motstands vei ved pragmatisk prosessering av språklige stimuli. En forutsetning for å lykkes med å finne ut hva produsenten av en ytring har til hensikt å meddele adressaten, er en medfødt evne til automatisk bruk av en prosedyre knyttet til testing av tolkningshypoteser. Man starter med å vurdere den hypotesen som oppfattes som den mest nærliggende i den aktuelle konteksten. Hvis denne ser ut til å tilfredsstillende adressatens forventning om en relevant ytring, vil ingen ytterligere hypoteser om innholdet bli testet. Det strider mot den menneskelige natur å fortsette å teste hypoteser all den tid man har funnet en tolkning som ser ut til å fungere. Hvis det derimot viser seg at den pragmatisk sett mest tilgjengelige hypotesen ikke fører fram, må en annen gis en sjanse. Adressatens pragmatisk arbeid med å finne en tolkning som gir en kognitiv gevinst, vil fortsette helt til forventningen om relevans er oppfylt, eventuelt til et punkt hvor adressaten føler at det er på tide å melde pass og erkjenne at yt-

10. Tilstrekkelig relevans for ytringen (36) B er riktignok avhengig av om A og B har gjensidig kjennskap til når det programmet de ser på, er slutt.

ringen ikke er relevant (se «den relevansteorietiske forståelsesprosedyren» i avsnitt 1.2). Dette kan blant annet bero på at adressaten mangler den bakgrunnskompetansen som trengs for å avdekke innholdet, eller det kan bero på en mangel ved utformingen av ytringen. Som sagt tolker vi ytringer ut fra en forventning om at de skal være relevante for oss i den sosiale rollen som adressat, og at de blir relevante for adressaten når vi selv har rollen som produsent. Derfor er det nesten utenkelig at A i (36) kan komme til å ignorere den eneste tolkningen av Bs ytring *Etterpå* som gjør den relevant, nemlig at det programmet A vil se, er det neste programmet på samme kanal, ikke et program som sendes etter et annet, ikke identifiserbart program lenger framme på tidslinjen.

La oss likevel tenke oss at adressaten A kan komme til å handle irrasjonelt og prosessere *etterpå* i (36) som om B hadde sagt *senere*. Ettersom A i så fall hopper bukk over hypotesen at *etterpå* refererer til tidsrommet da det direkte påfølgende programmet kommer på skjermen, vil resultatet for As del være mindre relevant enn det lett kunne ha vært, for når det ikke skilles mellom *etterpå* og *senere*, mangler man grunnlag for å anta noe mer enn at det programmet A tenker på, blir sendt på et tidspunkt en eller annen gang senere samme dag.

Vi har foretatt en undersøkelse av hvordan 26 norske informanter (kvinner og menn, alle akademikere) tenker seg at A vil forstå ytringen *Etterpå* i (36). Informantene fikk ikke mer kontekstinformasjon enn at man må se for seg A og B som to personer som sitter og ser på et TV-program. Poenget var at informantene selv skulle forestille seg hva slags tankevirksomhet i B's hode som avgjorde at svaret kom i form av setningsfragmentet *Etterpå*.

18/26 besvarte spørsmålet om tidspunktet for det programmet som A ikke vil gå glipp av, med å si at det ifølge B starter når det pågående programmet er over, uten uttrykte tanker om hva *etterpå* i tillegg kunne tenkes å bety eller å antyde. To svarte at programmet antagelig er det neste på programoversikten, men at man ikke kan utelukke at B har ment å referere til et senere tidspunkt. Én sa at det mest sannsynlig ble referert til det programmet som kommer umiddelbart etter det de ser på, men utelukket ikke at samtalepartnerens felles kunnskap om hva som kom til å skje samme dag, inneholdt informasjon om en (vesentlig) hendelse som ikke hadde noe med TV-titting å gjøre. *Etterpå* måtte i så fall tolkes i relasjon til denne underforståtte hendelsen. Én hevdet at programmet ifølge B ville bli sendt en eller annen gang før dagen var over, uten i det hele tatt å foreslå at det neste programmet er det mest sannsynlige. Denne personen tolket altså *etterpå* som om det var *senere* B brukte. To sluttet seg til majoriteten, men forbandt i tillegg setningsfragmentet med et uttrykk for irrita-

sjon over at A forstyrret B på et tidspunkt da B var engasjert i det som foregikk på skjermen. Én valgte å betrakte svaret som en beskjed til A om at B ville vente med å besvare spørsmålet til etter at det pågående TV-programmet var over: «Etterpå skal jeg gi et svar». Og endelig var det en som avviste svaret til B som irrelevant, umulig å skjønne («Hæ? Etterpå hva da?»).

Vi har forståelse for at noen av informantene uttalte seg om det de oppfattet som den totale mengden av tolkningsmuligheter for (36) B, selv om de ikke ble bedt om å gjøre det og faktisk helst ikke skulle gjøre det. Man velger ikke en antagelse om produsentens informative intensjon som gjør ytringen minimalt relevant, dersom det finnes et nærliggende alternativ som gir bedre kognitiv gevinst, og man fortsetter normalt ikke å trekke slutninger om innholdet av en ytring når man allerede har funnet et innhold som tilfredsstillere relevanskravet. At B's svar får tolkningen «Det programmet du vil se, starter når det programmet vi ser nå, er slutt», skyldes to ting: at all diskursgitt informasjon kan skrelles vekk i svar i dagligtale slik at det språklige resultatet blir et setningsfragment som utelukkende består av den informasjonen A er ute etter (ytringens fokus i informasjonstrukturell forstand), og at den prosedurale semantikken til adverbet *etterpå* leder adressaten til slutninger som medfører at ytringen blir optimalt relevant takket være relevansprinsippene som ligger til grunn for all «ostensiv» kommunikasjon.

At svaret *Etterpå* i (36) peker på tidspunktet for det programmet som vises rett etter det de ser på, støttes av hvordan det er rimelig å forholde seg til responsen til B i (37) og (38).¹¹

- (37) A: Når kommer det programmet som jeg er interessert i?
B: Etterpå. ... Nei unnskyld. Klokka ni i kveld.
- (38) A: Når kommer det programmet som jeg er interessert i?
B: Senere. ... Nei unnskyld. (#)Klokka ni i kveld.

Opplysningen *Klokka ni i kveld* er en språklig reparasjon av det B allerede har sagt, en korrigering av innholdet i den foregående ytringen *Etterpå*. I (37) vil det oppgitte klokkeslettet 21:00 være senere enn og rett etter det tidspunktet som tidsadverbet *etterpå* peker på. Derfor er negasjonen *Nei* på sin plass der. I (38) blir den samme negasjonen inkoherent fordi adverbet *senere* er fullt forenlig med det angitte klokkeslettet 21:00, med forbehold om at unnskyldningen for å ha gitt det upresise svaret *Senere*, kan skyldes at B jo viser seg å være i

11. Dette inngikk ikke i forståelsestesten.

stand til å informere om det eksakte klokkeslettet (derav parenteser rundt symbolet #).

Å utvide svaret til B i (37) fra *Etterpå* til *Rett etterpå* kan øke ytringens relevans. Det modifierende gradsadverbet *rett* eliminerer en mulig usikkerhet med hensyn til referansen til *etterpå*. Når *rett* modifierer *etterpå*, gis det eksplisitt beskjed om en ny situasjon som oppstår direkte etter den hendelsen man assosierer med forankringspunktet til anaforen (se avsnitt 5).

I (39), gjengitt med tillatelse fra Christine Meklenborg Nilsen, som skrev dette på Facebook om en venninne, ser det ut til at den temporale leddsetningen *når vi trener* fungerer som antesedent for *etterpå* i den påfølgende oversetningen. På et vis stemmer det, men betydningen er ikke at damen har blitt ren og pen etter å ha trent.

(39) Når vi trener, er hun alltid like ren og pen etterpå, ...

Nøkkelordet her er *like*, et sammenlignende gradsadverb. Her dreier det seg om en sammenligning mellom det reelle og det kontrafaktive, og dette kunne ha vært uttrykt ved hjelp av en tilføyd leddsetning innledet med *som om*. Antesedenten *når vi trener* tillater oss å videreutvikle ('enrich') innholdet i (39) ved hjelp av en slutning om hva gradsadverbet *like* innebærer. Her hvor *like* ikke har noe verbalt uttrykt komplement i form av en sammenligningssetning, blir den eneste relevante slutningen at betydningen er «Etter at vi har trent, er hun alltid *like ren og pen som om vi ikke hadde trent*». Ordet *like* øker trolig ytringens relevans ved å redusere prosesseringskostnadene for adressaten. Om *like* sløyfes i (39), uttrykkes ingen kontrast mellom det virkelige og det kontrafaktive, og det skapes et inntrykk av at treningen faktisk fører til at referenten framstår som ren og pen etterpå.

4. Nominaler som modifierer eller modifieres av *etterpå* eller *senere*

I dette avsnittet drøftes forholdet mellom *etterpå* og *senere* i adverbiale fraser der adverbet er modifisert av en nominalfrase som uttrykk for lengden på tidsrommet mellom det temporale forankringspunktet for forståelse av hva adverbet refererer til, og det saksforholdet som den uttrykte proposisjonen avbilder. Vi skal også analysere data der det er adverbet som gir et tilskudd til beskrivelsen i en nominalfrase.

Noen bruker tydeligvis *etterpå* like gjerne som *senere* i tidsadverbialer som inneholder tallord. Andre har en litt mer restriktiv forståelse av hvordan *etterpå*

bør brukes eller vanligvis brukes. (40) ble uttalt av NRKs Tove Bjørngaas i august 2019. Det anaforiske nominalet *det samme* (se Fretheim 2018) refererer til det som skjedde på Tiananmen-plassen i Beijing i 1989.

(40) Spørsmålet er om det samme kan skje igjen – tretti år etterpå.

Bjørngaas kunne ha brukt *senere* istedenfor *etterpå* uten at radiolytterne ville ha forstått ytringen annerledes. *Etterpå* legger vanligvis sterkere føringer på den pragmatiske bearbeidelsen av ytringen enn *senere*, men at *etterpå* kan kontekstualisere på en mer spesifikk måte, merkes knapt i (40). Den kvantifiseringen som uttrykkes i det modifierende elementet *tretti år*, plasserer det representerte saksforholdet tretti år etter massakren på Tiananmen. *Etterpå* i (40) ser ikke ut til å gjøre noe annet enn hva *senere* ville ha gjort, men forskjellen er ikke fullstendig nøytralisert. Fordi man husker det som skjedde i 1989, er det mulig å tenke seg at noe tilsvarende kunne skje igjen. *Etterpå* kan, litt bedre enn *senere*, bidra til å aktivere tanken om en mulig foruroligende sammenheng mellom Beijing i 1989 og Hongkong i 2019.

Når *etterpå* og *senere* modifieres av et nominal som betegner et tidsintervall, trer forskjellen mellom dem litt tydeligere fram om vi legger til fokuspartikkelen *bare*. I (41)-(42) vektlegger denne partikkelen hvor kort tid det tok. *Etterpå* i (42) kan umiddelbart virke mindre naturlig enn *senere* i (41).

(41) Bare en halvtime senere var alt ryddet vekk.

(42) Bare en halvtime etterpå var alt ryddet vekk.

Både uttrykk for uvanlig kort tid og uvanlig lang tid kan favorisere bruk av *senere* på bekostning av *etterpå*, men fakta om verden vil likevel kunne gjøre *etterpå* relevant. La oss tenke oss en annen type arbeidsoppgave enn rydding. Noen har forsøkt å bruke en dårlig vedlikeholdt, manuelt styrt gressklipper på et omfattende plenområde, med dårlig resultat. Så kommer naboen til unnsetning med en ny elektrisk klipper. Etter å ha brukt den sier eieren av plenen dette:

(43) Bare en halvtime etterpå var hele plenen klippet.

Også i (44) fungerer *etterpå* minst like bra som *senere* ville ha gjort, selv om *bare* understreker det korte tidsrommet mellom forrige måltid og et eventuelt nytt et.

- (44) Jeg har jo nettopp spist! Jeg kan da ikke spise igjen bare en halvtime etterpå.

Det finnes adskillige belagte eksempler på at valget har falt på *etterpå* selv om det er tale om et oppsiktsvekkende kort tidsrom mellom den utløsende hendelsen og de følgene den fikk. For eksempel gir googling av adverbialet *sekunder etterpå* mange treff, og det samme gjelder om man putter inn *bare*. Men det må ikke nødvendigvis handle om årsak og virkning, selv om dette ofte er tilfelle. Den prosedurale semantikken til *etterpå* har to elementer. Det første gjelder identifisering av et forankringspunkt, det andre har formen «Tenk deg (med støtte i kontekstuelle premisser) hvordan bevisstheten om den utpekte hendelsen bidrar til ytringens relevans.». Sitatet i (45) fra avisa *Nordlys* illustrerer denne bruken av *etterpå*:

- (45) Hun forteller at hun ikke så åpen flamme i bussen før alle var ute. Elevene stilte seg på campingplassen og så at sjåføren gikk gjennom hele bussen og forsikret [sic!] at alle var ute før han selv klatret ut og kom seg i sikkerhet. Bare sekunder etterpå sto kjøretøyet i full fyr.

Her poengterer *bare* i adverbialet *bare sekunder etterpå* den skremmende korte tiden mellom det at sjåføren gikk gjennom bussen for å forvise seg om at alle passasjerer hadde kommet seg ut, og det at hele bussen ble innhyllet i flammene. *Etterpå* oppfordrer leserne til å tenke ikke bare på hvor fort det gikk, men på hvor galt det dermed kunne ha gått. Det overtente kjøretøyet blir enda mer skremmende, sett i lys av at noen var inne i det for bare sekunder siden.

Påstanden om fokus på årsakssammenheng eller en kommunisert relevans ved bruk av *etterpå* og på tid ved bruk av *senere* støttes av det som skjer hvis vi tenker oss en kortversjon av (40) ovenfor og legger til en påstand om tilfeldighet. Tillegget kan virke pussig, lite troverdig, i (46), men ikke i (47).¹²

- (46) Det samme skjedde igjen – tretti år etterpå. #Men det var en tilfeldighet.
- (47) Det samme skjedde igjen – tretti år senere. Men det var en tilfeldighet.

12. Hvis årsak/virkning er involvert i (46), ser det ut til være snakk om to hendelser med samme årsak. En slik kontekst ville ha sikret relevans for tillegget i (46).

Det finnes nominaler som kvantifiserer over tidsrom, men som overhodet ikke kan modifisere *senere*. **Dagen senere* og **uka senere* eksisterer ikke som alternativ til *dagen etter* og *uka etter*, hvor *etter* er en preposisjon med underforstått preposisjonsobjekt. Men hva med adverbet *etterpå* i (49) istedenfor *etter* i (48)?

- (48) Vi dro dagen etter.
 (49) ?Vi dro dagen etterpå.

Dagen etter brukes med temporal referanse til den påfølgende dagen. Hvis det er meningen at man skal trekke en slutning om hvorfor oppbruddet skjedde akkurat da, vil ikke det være noe som kommuniseres på eksplisitt vis i (48). Det skyldes i så fall at man tolker inn en implikatur. Etter vår mening reduserer det ytringens relevans og setningens grammatikalitet om man erstatter (48) med (49), hvor *dagen etterpå* er ytringens fokusfrase. *Etter* i (48) virker mer naturlig enn *etterpå* i (49), men *etterpå* fungerer bra i (50), selv om det er det samme adverbialet *dagen etterpå* som benyttes her. Tidsadverbialet er nå ytringens preverbale temafrase. Det peker bakover mot innholdet i den umiddelbart foregående diskursen. Forskjellen mellom den adverbiale fokusfrasen i (49) og temafrasen i (50) har konsekvenser for vurderingen av (50) som en setning med en mer naturlig bruk av *dagen etterpå* enn (49).

- (50) Dagen etterpå sov vi til klokka elleve.

For at en ytring av (50) skal bli relevant for adressaten, må utsagnet koples til noe som skjedde dagen før, noe som forklarer at de sov så lenge. Det uttrykkes et årsak/virkning-forhold som samsvarer med betydningen til det idiomatiske uttrykket *dagen derpå*, men uten de konvensjonelle negative konnotasjonene som den frasen assosieres med.

**Dagen senere* er altså helt umulig. *Dagen* er en definit form. Den bestemte artikkelen har en prosedural semantikk som krever at referenten til nominalet er unikt identifiserbar ('uniquely identifiable') for adressaten (Gundel, Hedberg & Zacharski 1993; Gundel 2011). Det blir et misforhold mellom den bestemte formen *dagen* og adverbet *senere*, men å kombinere *senere* med et ubestemt nominal som *to dager* er uproblematisk.

En nominalt uttrykt kvantifisering av tidsrommet etter et temporalt referansepunkt kan bidra til at selv *senere* lar seg knytte til en unik temporal referent, men i (51) skyldes dette det kvantifiserende tillegget *to dager*.

- (51) For sikkerhets skyld ventet de til to dager senere med å skrive under kontrakten.

Hvis det er klart for avsender og adressat hvilken dato man regner ut fra, er referansen til adverbialet *to dager senere* klar. Når *senere* modifiseres av en nominalfrase som inneholder et tallord, refererer *senere* til det tidsrommet som tallordet gjør det mulig å bestemme. Fjernes *to dager* fra (51), får ikke adres-saten vite når kontrakten ble underskrevet. En tilsvarende pragmatisk effekt har det antonyme komparative tidsadverbet *tidligere* når det modifiseres av en tids-angivelse som inneholder et tallord.

Den temporale preposisjonen *i* angir varigheten av et tidsrom. Den harmonerer ikke så bra med *etterpå* eller *senere* i samme konstituent. Preposisjonsfrasen *i to uker* i (52) forteller ikke på egen hånd hvor på tidslinjen de to ukene befinner seg, og det er uaktuelt å utvide adverbialfrasen med en anafor som krever diskursforankring på tidslinjen. Derfor vil *etterpå* og *senere* i (52) mest sannsynlig bli analysert som adverbialer som ikke danner en konstituent sammen med *i to uker*. I en muntlig utgave vil det syntaktiske skillet gjerne bli reflektert i form av en grense av prosodisk sort, mest typisk ved at *i to uker* framheves av den FF-finale fokale frasetonen **H** i intonasjonsstrukturen.

- (52) De oppholdt seg der [i to uker] [etterpå]. / ... [i to uker] [senere].

Både *etterpå* og *senere* kan frontstilles her uten at *i to uker* følger med, og uten konsekvenser for tolkningen. Det samme skjer om man tematiserer *i to uker* ved å flytte denne preposisjonsfrasen fram og lar *etterpå* eller *senere* bli stående «in situ». Om man frontstiller *i to uker etterpå* eller *i to uker senere* fordi disse komplekse preposisjonsfrasene utgjør én adverbial adjunktfrase, føles ikke resultatet like grammatisk velformet, verken for *i to uker etterpå* eller for *i to uker senere*.

I NoTa-korpuset forekommer det eksempler på metonymi i nominaler som modifiserer *senere*, som *et par samtaler senere*, hvor *et par samtaler*, det vil si telefonsamtaler, må forstås som et metonymisk uttrykk for varigheten av et tidsrom. I Børge Ouslands bok *I Nansens spor* finnes frasen *ni patroner senere*, på det bokstavelige plan referanse til det antallet patroner som trengtes for å få has på en isbjørn, men fordi *ni patroner* modifiserer tidsadverbet *senere*, må uttrykket tolkes som metonym for den tida det tok å få uskadeliggjort dyret.

Senere fungerer fint i disse metonymiske uttrykkene som representerer en periode mellom to tidspunkter. *Etterpå* hører ikke like naturlig hjemme i slike

omgivelser, men det finnes eksempler, f.eks. fra iTromsø (itromso.no) der vi leser følgende om en travkusk som havnet på sykehus: *To operasjoner etterpå er han tilbake bak rattet, men ikke tømmene.*

Våre eksempler på at et nominal danner en konstituent sammen med *senere* eller *etterpå*, har til nå vært av den sorten hvor nominalet modifierer adverbet slik at helheten blir en adverbialfrase. Uttrykkets denotatum har vært et tidsrom, ikke en ting. Setningsfragmentet (53) fra talemålskorpuset NoTa-Oslo er et metaspråklig oppklarings spørsmål om hva samtalepartneren sikter til. Her er adverbet det modifierende elementet i en nominalfrase.

(53) Frisparket etterpå? (mann, 21 år, Sagene)

Den som stilte dette spørsmålet, gjorde det for å forsikre seg om at det samtalepartneren har referert til, er riktig identifisert. *Etterpå* viser til en bestemt dommeravgjørelse i en fotballkamp. Dommeren hadde blåst i fløyta for en forseelse. Bruddet på spillets regler førte til dommerens reaksjon, som i sin tur gjorde at frisparket ble tatt. *Frisparket senere?* er neppe et relevant alternativ. Den definitive entallsformen *frisparket* forteller at det dreier seg om ett bestemt frispark, men kampen inneholdt sikkert flere senere frispark. *Senere* gir ikke adressaten noen mulighet for å forankre det frisparket det refereres til, i en bestemt diskursantesedent som beskriver en hendelse, og som muliggjør avdekking av den konteksten adressaten må forholde seg til for å skjønne hvilket frispark kommunikatøren hadde i tankene. Den post-nominale posisjonen i (53) gjør *senere* til et uegnet valg.¹³

Nominale konstituenten som består av en definitt nominalfrase pluss post-nominal bruk av *etterpå*, finnes også i skriftspråklige tekster, som i (54).

(54) At statsminister og partileder Donald Tusk forlot Polen for å bli EU-president skapte også store interne konflikter i Borgerplattformen. Partilederne etterpå har ikke vært særlig populære.
(Ingrid Brekke: *Polen. Aske og diamanter*, Humanist Forlag, 2019, s. 181)

Det samme ville ha blitt kommunisert ved hjelp av det komplekse nominalet *partilederne i tida etter at Donald Tusk trakk seg som statsminister og*

13. På den annen side går det an å sette et ubestemt nominaluttrykk sammen med *senere*, som i utsagnet *To frispark senere ble det utligning*. Men da brukes nominalet nettopp som metonym for en periode av fotballkampen.

partileder i Polen, men Tusks beslutning om å gi seg som leder for Borgerplattformen, var en hendelse som åpner for anaforisk bruk av *etterpå*, og uttrykket *partilederne etterpå* er både økonomisk og entydig.

I debattsiden til VG åpner et innlegg på denne måten:

- (55) Hele debatten rundt Rosenborg er litt tafatt for tiden. Vi er fornøyde med at vi hadde et styre som var sterke nok til å ta en upopulær avgjørelse fordi de hadde andre tanker om hva som var klubbens beste på sikt. Selv om *håndtering av avskjed, trenerjakt og rettsak etterpå* sto til stryk. (VG, 22. november 2019, vår kursivering)

Alle de hendelsene som omtales i den kursiverte delen av (55), fant sted i kjølvannet av den upopulære avgjørelsen. En rimelig analyse er at *etterpå* skal knyttes til alle de tre koordinerte ubestemte nominalfrasene. En konkurrerende, men ikke like naturlig forståelse av hvordan (55) blir relevant for leseren, er at *etterpå* bare modifierer siste konjunkt, *rettsak*, i preposisjonsobjektet [*avskjed, trenerjakt [og rettsak etterpå]*], slik at avskjedigelsen av treneren og jakten på en ny er de hendelsene som muliggjør bruk av *etterpå*, og de to hendelsene som førte til *rettsak etterpå*. At *etterpå* skal forbindes med håndteringen av de tre nevnte tingene i nominalkoordinasjonen, har mer for seg, men leseren får liten hjelp fra den språklige utformingen når det gjelder å sjalte ut den uriktige tolkningen.

Engelsk grammatikk tillater ikke definte DPer som består av et nominal fulgt av et modifierende tidsadverb, bortsett fra enkelte kontrastivt brukte tidsangivelser: *the situation then*. Postnominal modifiering som i *frispartet etterpå* og *partilederne etterpå* eksisterer ikke i engelsk (**the free kick afterwards, *the party leaders afterwards*). *After* og *etter* som tidsmarkører kan stå postnominalt, men bare i adverbialfraser der det refereres til tidsrom, ikke ved referanse til objekter (takk til Nigel Vincent for nyttig diskusjon om dette). *Tankene etterpå* kan ikke erstattes av **tankene etter*.

5. Adverbial kvantifisering av det mellomliggende tidsrommet

Tittelen på denne artikkelen påpeker at *noe senere* er en velformet tidsangivelse, som i *Strømbruddet kom noe senere*. Det kvantifiserende gradsadverbet *noe* kan ikke modifierer *etterpå*, for *noe* i rollen som gradsadverb modifierer bare komparativformer. Tilsvarende gjelder det for engelsk at man ikke finner kombinasjonene **a bit afterwards* eller **a little afterwards*, mens *a bit later* og *a*

little later er uproblematisk. Gradsadverbet *noe* bidrar til å ta oppmerksomheten vekk fra kontrasten mellom situasjonen før og situasjonen etter et tidsskille. I stedet blir tidsrommets korte varighet det vesentlige.

Det engelske adverbet *shortly* kan modifisere *afterwards* i en setning som *The guests arrived shortly afterwards*, mens sammenstillingen **shortly later* er ugrammatisk. *Afterwards* har mye de samme leksikalske egenskapene som *etterpå*, minus muligheten for å være et modifiserende postnominalt adverb, som påpekt i avsnitt 4.

Mens vi ikke har funnet noen eksempler på bruk av **noe etterpå* (og garantert ikke vil kunne finne det), er *litt etterpå* belagt, som vist i (56). I motsetning til gradsadverbet *noe* trenger ikke *litt* å modifisere en komparativform.

- (56) Jeg husker da han kom bort til meg og sa at de skulle prøve litt til. Jeg husker da han kom tilbake litt etterpå og ristet på hodet [...] (Tidsskriftet Den Norske Legeforening, 19.02.2018)

I (57) er det som hadde skjedd med kaniner og marsvin, den hendelsen som legger til rette for anaforisk bruk av *etterpå*.

- (57) Da hun kom for å ta morgenstellet med dyrene, oppdaget hun at alle kaninburene sto åpne. Syv kaniner og syv marsvin var forsvunnet. Litt etterpå fant hun en høne og en hane som begge var uten hode.
(«Sydvesten», Bydelsavis i Bergen, Fyllingsdalen)

Den norske originalteksten til Børge Ousland i (58), fra boka *I Nansens spor*, inneholder kollokasjonen *litt senere*, men den engelske oversettelsen, gjengitt i (59), inneholder *shortly afterwards*.

- (58) Slike episoder ler vi av i etterkant, men det som skjer litt senere, er ikke fullt så morsomt.
(59) Although we can laugh about such things afterwards, what happens shortly afterwards isn't so funny.
(*In Nansen's Footsteps*, oversettelsen av (58))

Shortly afterwards i (59) er neppe en optimal oversettelse av *litt senere*. Man kan bli ledet til å tro at begge forekomster av *afterwards* skal forbindes med en og samme diskursantesedent, men dét blir galt. Det er ingen logisk sammenheng mellom på den ene siden det som er beskrevet umiddelbart før dette punktet i

boka, noe første forekomst av *afterwards* peker mot, og den informasjonen som blir presentert i den setningen som følger rett etter (58)/(59) i boka, nemlig at snøen skjuler lumske sprekker. *Litt senere* i nominalet *det som skjer litt senere* fungerer som kataforisk peker i retning av informasjon som kommer. Den første forekomsten av *afterwards* i (59) peker relevant nok bakover mot en antesedent i den foregående teksten som inneholder ankerfestet til anaforen *afterwards*. Den siste forekomsten burde også ha pekt bakover, men det finnes ingen passende antesedent å forankre siste eksemplar av *afterwards* i, så en engelsk oversettelse av originalens *litt senere* som *a bit later* eller *some time later* ville ha vært å foretrekke (takktil Anne Wichmann). Det bidrar positivt til utsagnets relevans at adverbialet *litt senere* ikke peker bakover i teksten, men framover, mot en beskrivelse av noe så alvorlig at det var vanskelig å spøke med det.

Gradsadverbet *shortly* går godt sammen med *afterwards*, men ikke med *later*. **Shortly later* er som nevnt ugrammatisk. Liksom *shortly* brukes også *a bit* og *a little* for å uttrykke kort varighet når de modifierer et tidsadverb. Disse fungerer godt når de står til *later*, men kan ikke modifierer *afterwards*. Vi har spurt et utvalg av engelskspråklige lingvister om de har noen forklaring på hvorfor det må hete *a little later*, men *shortly afterwards* eller *shortly after*. Ingen hadde noen god forklaring, og det har ikke vi heller, men *shortly* har tydeligvis semantisk mer til felles med *directly* og *immediately* og med norsk *direkte* og *umiddelbart*.

De gradsadverbene som harmonerer med *etterpå*, informerer om en direkte rekkfølge mellom en bestemt hendelse som tidsadverbet representerer via informasjon i en antesedent, og den betydningen som denne hendelsen har for sannhetsverdien til den proposisjonen som ytringen uttrykker. Mengden av slike norske temporale gradsadverb i tidsadverbialer omfatter *rett*, *umiddelbart*, *straks* og *like*, ord som alle peker på forholdet mellom en hendelse og det som skjer like etter, typisk som en direkte konsekvens. *Like etterpå* i (60) fra Ouslands bok er også her oversatt til engelsk som *shortly afterwards*, og nå er valget av *afterwards*, i (61), helt riktig.

- (60) Like etterpå kommer en ung hannbjørn på besøk. (*I Nansens spor*)
 (61) Shortly afterwards a young male bear pays us a visit.
 (*In Nansen's Footsteps*)

Adverbialet *like etterpå* kontekstualiserer på en presis måte i vår selvlagde illustrasjon (62), hvor produsenten er mora til adressaten.

- (62) Du sier det ikke var deg, men du var alene på kjøkkenet og like etterpå var kakeboksen tom.

Den første deklarativen er en avkortet utbrytningssetning. Adressaten, en smågutt, har påstått at det ikke var han som hadde tømt kakeboksen, men mora må ha lagt merke til når han forlot kjøkkenet, og har så sjekket om innholdet i boksen var urørt. Hendelsen som tillater bruk av *etterpå*, er ikke direkte uttrykt i den midtre setningen, men etter å ha lest den siste setningen skjønner man via en implikatur hva mora anklager gutten for å ha holdt på med på kjøkkenet.

I (63), fra NoTa-Oslo, er det *rett* som modifierer *etterpå*.

- (63) ... men jeg syns det allikevel er litt morsomt da jeg liksom rett etterpå gikk på et indisk spisested i Oslo og kunne kjenne igjen sangen.
(kvinne, 34 år, Bærum)

Rett informerer om en direkte årsakssammenheng mellom det at kvinnen gjenkjente sangen på restauranten, og det at hun nylig hadde hørt den et annet sted. Melodien hadde festet seg i hukommelsen, hun hadde den friskt i minnet da hun hørte den igjen kort tid etter.

Det kan godt være et betydelig tidsrom mellom den hendelsen som forbindes med *etterpå*, og den situasjonen som den uttrykte proposisjonen representerer. Dette viser seg ved at intervallet uten problem kan kvantifiseres ved hjelp av tidsadverbet *lenge*, et adverb som ikke kan modifisere *senere*. *Lenge* foran adverb kan ikke brukes som et mål på lengden av det tidsrommet det refereres til, og ordet brukes ikke ved komparasjon, sånn som for eksempel gradsadverbene *betydelig* og *langt* foran komparativformen *senere* i *betydelig senere*, *langt senere*. I (64) fokuseres det på den lange tiden mellom hendelsen, altså tyveriet, og oppdagelsen av det, men hvor lang tid det gikk, er det utenfor kommunikatørens intensjon å informere om. Ut over det at ordet angir en grad av varighet som er såpass betydelig at kommunikatøren har et behov for å gi uttrykk for det, er *lenge* et vagt varighetsuttrykk.

- (64) Først lenge etterpå oppdaget han at noen hadde stjålet lommeboka hans.

Adverbet *lenge* befinner seg i samme kategori av kvantifiserende uttrykk som *kort tid* og den antonyme frasen *lang tid*, forskjellig fra uttrykk som dreier seg om grad og komparasjon, som kvantoren *mye* eller gradsadverbet *langt*.

I (65) fungerer subjektfrasen *de små feilene* (i livet) som antesedent for *etterpå* i adverbialet *lenge etterpå*. *Etterpå* refererer til en tid lenge etter at det ble begått en eller flere småfeil. Dette generiske utsagnet gjør det uaktuelt å tenke på bestemte tidspunkt som skulle kunne knyttes til relasjonen mellom beskrivelsen *de små feilene* og adverbialet *lenge etterpå*.

- (65) De små feilene oppdager man ikke, sier jeg, ikke før lenge etterpå og i den store sammenhengen.
(Helga Flatland: *En moderne familie*, Aschehoug, 2017, s. 40)

Det modifierende elementet *lenge* i *lenge etterpå* gjør det umulig å fastslå nøyaktig hvilket tidspunkt det refereres til. Adverbialet *lenge etterpå* får da naturlig nok en vag temporal referanse akkurat som *lenge* i rollen som selvstendig adverbial.

Gradsadverb som modifierer *senere*, peker i retning av det vi kalte lesning b. (sammenligningslesningen) i avsnitt 3.1, eksempel (5). De er rene forsterkere. Dette gjelder framfor alt *mye* i *mye senere* og *langt* i *langt senere*, og det samme gjelder generelt for komparativer: *mye verre*, *langt hyggeligere*, osv. Slike konstruksjoner legger til rette for en pragmatisk tolkning som involverer sammenligning mellom to delvis like proposisjoner. Adverbialet *mye senere* i (66) tvinger adressaten til å tolke inn en sammenligning som knytter seg til temaet for samtalen, barns utvikling av evnen til å lese.

- (66) Virkelig? Da du var fire år? Jeg lærte å lese mye senere.

Den midtre setningen i (66) gir et temporalt ankerfeste for *senere*. Tidsadverbialet *mye senere* forutsetter at to delvis like saksforhold sammenlignes, som her hvor siste setning forteller om en forskjell knyttet til utviklingen av leseferdigheter hos produsent og adressat. Den siste setningen i (66) er tveetydig fordi det komparativelementet som kunne ha vært uttrykt i en utfylling til adverbialet *mye senere* kan dreie seg om at den som sier dette, enten ikke kunne lese det året da adressaten for (66) fylte fire år, eller lærte å lese senere enn adressaten, i god tid etter fylte fire år. Mer vitenskapelig uttrykt kan det være en såkalt 'strict identity'-relasjon mellom *Da du var fire år?* som antesedent og *senere* som anafor. *Mye senere* tolkes da som «mye senere enn det året da **du** fylte fire», men det finnes også en minst like tilgjengelig 'sloppy identity'-relasjon som går ut på at *mye senere* tolkes som «mye senere enn det året da **jeg**

fylte fire» (om ‘sloppy identity’ vs. ‘strict identity’, se Dahl 1972; Reinhart 1983).

6. Konklusjon

Adverbene *etterpå* og *senere* trenger begge et (kon)tekstuel bestemt forankringspunkt tidligere på tidsaksen enn da/når den uttrykte proposisjonen ble/blir sann, men bare *etterpå* oppfører seg på samme måte som langt mer gjennomanalyserte anaforer, eksempelvis pronomer, som får sin semantiske verdi enten fra en diskursantesedent eller fra en ikke-verbal stimulus. *Etterpå* denoterer et tidsrom etter en hendelse som lett vil kunne oppfattes som årsaken til den situasjonen som beskrives. Eldre germanske språkstadier viser tydelig sammenhengen mellom tidsrelasjon og årsaksrelasjon. Siste ledd i det norrøne substantivet *eptirkomandi* er presens partisipp av verbet *koma*. Det pekes på et årsaksforhold på samme måte som når *etter* opptrer i våre sammensatte substantiver *etterkommer*, *etterfølger*, *etterdønning* og *etterspill*. Det norrøne *eptir* utviklet den alternative betydningen «ifølge». Dette gjenfinnes i moderne norsk, for eksempel i *Etter hva jeg har hørt, er det opphørssalg der nå*, hvor den preverbale konstituenten er et evidensialuttrykk som viser at kilden til informasjonen om opphørssalg ikke bygger på førstehånds viten. *Etter-* i det sammensatte verbet *etterkomme* står og for mer enn plassering i tid, for subjektreferenten skal rette seg etter en instruks eller oppfylle et ønske.

Spørsmålet hvordan *etterpå* bidrar til forståelse av kognitivt innhold i et gitt tilfelle, er sterkt avhengig av informasjon som kan utledes fra en språklig antesedentstruktur som denoterer en hendelse. Vi har understreket at det leksikalsk bestemte kravet om en hendelse som tillater bruk av *etterpå*, ikke nødvendigvis trenger å bli oppfylt ved at ordet assosieres med en språklig antesedent. For eksempel kan visuelle stimuli i kommunikasjonssituasjonen aktivere tanken om en bestemt hendelse som styrer tolkningen av *etterpå*.

En annen mulighet når *etterpå* ser ut til å mangle en antesedent som ville ha klargjort den adverbiale anaforens semantiske verdi, er at den nødvendige informasjonen for å skjønne hva *etterpå* refererer til, foreligger som implikatur. Følgende sekvens av setninger ble produsert av en programleder på NRK-kanalen Klassisk 19. juli 2021: *Nå nærmer klokka seg 16. Jeg er tilbake etterpå*. For lyttere som kjenner rutinene på denne radiokanalen, er det klart at det kommer en nyhetsoppdatering klokka 16. Det er denne underforståtte hendelsen som gir det nødvendige kontekstuelle ankerfestet for anaforen *etterpå*. Siste setning i sekvensen *Nå nærmer klokka seg 16. Jeg er tilbake senere* ville ha ut-

trykt en sann eksplikatur, men valget av *senere* ville likevel ha vært mindre informativt enn ønskelig, ikke så relevant som i versjonen med *etterpå*.

Man kan oppfatte komponenten *-på* i *etterpå* som en språklig representant for tiden etter det tidsskillet som antesedent-hendelsen markerer. *Etterpå* sier ikke noe om hvorvidt dette kun er et punkt på tidslinjen eller noe durativt, og det sies heller ikke noe om lengden av tidsrommet mellom antesedent-hendelsen og tiden da den nye situasjonen oppstår. Momentan overgang trenger normalt ikke å bli markert på eksplisitt vis, men det motsatte, et betydelig tidsrom mellom de to saksforholdene, vil kunne trenge litt utbygging av tidsadverbialet, som i *tretti år etterpå*.

Senere krever vanligvis ikke like omfattende kontekstbestemt tankevirk-somhet i den pragmatiske tolkningsfasen som *etterpå*. Ordet peker oftest på et uspesifisert tidspunkt i etterkant av ytringsøyeblikket eller et annet kontekst-avhengig forankringspunkt. Unntaket finnes der hvor *senere* modifiseres av en kvantifiserende tidsbestemmelse, som i *Hun feiret fødselsdagen sin to dager senere*, et utsagn som gjør det mulig for adressaten å regne ut når fødselsdagen ble feiret dersom fødselsdatoen er det kontekstbestemte forankringspunktet («to dager senere enn selve dagen»). I og med at det da er bidraget fra det pre-adverbiale uttrykket *to dager* som gjør tidfesting mulig, røkkes ikke slike data ved den prosedurale semantikken til *senere* (avsnitt 2).

Det historiske etymon for *etter* var et ord med betydningen «bort fra», et uttrykk som forutsetter en relasjon mellom to entiteter. Gjennom historien har de kognate etterkommerne i germanske språk utviklet egenskaper som har noe felles med to-verdige predikater. Her kan man muligens finne en del av forklaringen på hvorfor både *etter* og *etterpå* uttrykker en relasjon mellom to saksforhold som følger hverandre i tid, hvor det siste kan oppstå som en følge av det første. Større klarhet omkring dette krever forskningsinnsats fra lingvister som kan mye om diakrone endringer i språkstruktur og leksikalsk innhold.

Senere er komparativ av *sen*, som i utgangspunktet var et uttrykk for lav framdrift for et objekt i bevegelse, treghet. For vårt adverb *senere* er det tale om plassering av et saksforhold langs en tidslinje, en temporal skala som åpner for modifisering av ordet ved hjelp av kvantifiserende elementer som tallord og gradsadverb av typen *litt*, *noe*, *betydelig* og *langt*. Man får derimot normalt ingen assosiasjoner i retning av to saksforhold som henger sammen.

Fundamentet for de pragmatiske analysene av de presenterte dataene har vært relevansteorien til Sperber & Wilson, spesielt hypotesen om at noen ord og uttrykk koder en prosedyre som adressaten pålegges å følge for å få tak på kommunikatørens budskap. Dette gjelder ikke minst for anaforiske ord som

refererer i kraft av at de forbindes med begrepsinnholdet i en språklig antesedent. Våre hypoteser om den prosedurale semantikken til adverbene *etterpå* og *senere* ble presentert i avsnitt 2, og i de påfølgende avsnittene har vi lagt vekt på å gjøre rede for hvordan kontekstuelle premisser og den postulerte semantikken til disse orda spiller sammen og leder adressaten til relevansdrevne slutninger om sannhetsfunksjonelt innhold og kommunikatørens holdning til innholdet.

Litteratur

- Blakemore, Diane. 1987. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Blakemore, Diane. 2002. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blakemore, Diane & Robyn Carston. 2005. The pragmatics of sentential coordination with *and*. *Lingua* 115: 569–589.
- Carston, Robyn. 1988. Implicature, explicature, and truth-theoretic semantics. I Kempson, Ruth M. (red.): *Mental Representations: The Interface Between Language and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 155–182.
- Carston, Robyn. 2002. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Clark, Billy. 2013. *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 1972. On so-called “sloppy identity”. *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics*, volum 11. Göteborg: Universitetet i Göteborg.
- Erkü, Feride & Jeanette Gundel. 1987. The pragmatics of indirect anaphors. I Verschueren & Bertucelli-Papi (red.), 533–546.
- Escandell-Vidal, Victoria. 2019. Evidential explicatures and mismatch resolution. I Scott, Clark & Carston, 66–79.
- Fraurud, Kari. 1992. *Processing Noun Phrases in Natural Discourse*. Doktoravhandling, Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet.
- Fretheim, Thorstein. 1987. Pragmatics and intonation. I Verschueren & Bertucelli-Papi (red.), 395–420.
- Fretheim, Thorstein. 1992. The effect of intonation on a type of scalar implicature. *Journal of Pragmatics* 18, 1–30.
- Fretheim, Thorstein. 2000. Constraining explicit and implicit content by means of a Norwegian scalar particle. *Nordic Journal of Linguistics* 23(2), 115–162.

- Fretheim, Thorstein. 2002. Intonation as a constraint on inferential processing. I Bel, Bernard & Isabelle Marlien (red.): *Speech Prosody 2002*. Aix-en-Provence: SProSIG, Université de Provence, 59–64.
- Fretheim, Thorstein. 2009. On the functional independence of explicatures and implicatures. I Behrens, Bergljot & Cathrine Fabricius-Hansen (red.): *Structuring Information in Discourse: The Explicit/Implicit Dimension*. Oslo Studies in Language 1. Oslo: Universitetet i Oslo, 17–32.
- Fretheim, Thorstein. 2010. Anaphoric and non-anaphoric uses of the Norwegian adverb *først* ('first'): A pragmatic analysis based on a univocal lexical meaning. I Götzsche, Hans (red.): *Memory, Mind and Language*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 163–178.
- Fretheim, Thorstein. 2016. The speaker's derivational intention. I Padilla Cruz, Manuel (red.): *Relevance Theory: Recent Developments, Current Challenges and Future Directions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 33–58.
- Fretheim, Thorstein. 2017a. The pragmatics of 'Yes' and 'No'. I Assimakopoulos, Stavros (red.): *Pragmatics at Its Interfaces*. Berlin: de Gruyter, 175–200.
- Fretheim, Thorstein. 2017b. Instead. I Piskorska, Agnieszka & Ewa Wałazewska (red.): *Applications of Relevance Theory: From Discourse to Morphemes*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 64–85.
- Fretheim, Thorstein. 2017c. The form and function of extrametrical, unaccented segments of East Norwegian utterances. I Abrahamsen, Jardar Eggesbø, Wim A. van Dommelen & Jacques Koreman (red.): *Nordic Prosody: Proceedings of the XIIIth Conference*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 9–28.
- Fretheim, Thorstein. 2018. The same (as what?). I Ribera, Josep E., Maria Josep Marín Jordà & Núria Alturo Monné (red.): *Els Mecanismes de Referència e la Interfície Gramàtica-Discurs. Cohesió, Coherència i Cognició*. Valencia: Universitat de València, 197–226.
- Fretheim, Thorstein. 2019. The polysemy of a Norwegian modal adverb. I Scott, Clark & Carston, 163–173.
- Fretheim, Thorstein & Wim A. van Dommelen. 2012. A pragmatic perspective on the phonological values of utterance-final boundary tones in East Norwegian intonation. *The Linguistic Review* 29(4), 663–677.
- Grice, H. P. 1957. Meaning. *Philosophical Review* 66: 337–388.

- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. I Cole, Peter & Jerry L. Morgan (red.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Grice, H. P. 1981. Presupposition and conversational implicature. I Cole, Peter (red.): *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 183–198.
- Grice, H. P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gundel, Jeanette K. 2011. Child language, Theory of Mind, and the role of procedural markers in identifying referents of nominal expressions. I Escandell-Vidal, Victoria, Manuel Leonetti & Aoife Ahern (red.): *Procedural Meaning: Problems and Perspectives*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing, 205–234.
- Gundel, Jeanette K., Nancy Hedberg & Ron Zacharski. 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69, 274–307.
- Hall, Alison. 2007. Do discourse connectives encode concepts or procedures? *Lingua* 117, 149–174.
- Huang, Yan. 2000. *Anaphora: A Cross-linguistic Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Huang, Yan. 2015. Neo-Gricean pragmatic theory of conversational implicature. I Heine, Bernd & Heiko Narrog (red.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 615–639.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, MA; The MIT Press.
- Nilsen, Randi Alice. 1992. *Intonasjon i interaksjon: Sentrale spørsmål i norsk intonologi*. Doktoravhandling, Universitetet i Trondheim.
- Recanati, François. 2010. *Truth-conditional Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Reinhart, Tanya. 1983. *Anaphora and Semantic Interpretation*. London: Croom Helm.
- Scott, Kate, Billy Clark & Robyn Carston. 2019 (red.): *Relevance, Pragmatics and Interpretation: Essays in Honour of Deirdre Wilson*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson. 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell Publishing. 1995-utgaven med et langt Postface.
- Unger, Christoph. 2018. Sosial mening, pragmatiske partikler og pragmatisk teori. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36(2): 331–352.

- Van Dommelen, Wim A. & Thorstein Fretheim. 2013. Intonational cues to the identification of propositional form and speech-act type in Norwegian. I Asu, Eva Liina & Pärtel Lippus (red.): *Nordic Prosody: Proceedings of the XIth Conference*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 401–410.
- Verschueren, Jef & Marcella Bertuccelli-Papi. 1987. (red.): *The Pragmatic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Wilson, Deirdre. 2016. Reassessing the conceptual – procedural distinction. *Lingua* 175-176: 5–19.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber. 2004. Relevance Theory. I Horn, Laurence R. & Gregory Ward. (red.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 607–632.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber. 1993. Linguistic form and relevance. *Lingua* 90: 1–25.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber. 2012. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Summary

The Norwegian words *etterpå* and *senere* are temporal adverbs that relate the cognitive content of an utterance to a time later than a specific contextually accessible reference point. Successful pragmatic processing of these temporal modifiers depends on the addressee's ability to establish this reference point through inference. *Senere* simply means 'later', either later than the time of utterance or later than a contextually accessible past or future reference point. *Etterpå* usually requires more inferential work on the part of the addressee than *senere* and will often be more informative. The primary reason for this is that pragmatic interpretation of any token of *etterpå* depends on retrieval of information that triggers the addressee's formation of a mental representation of a particular event, either because the immediately preceding discourse contains a mention of an event or because information about the requisite event is retrieved from an accessible non-verbal source. Not only is the referent of *etterpå* a slice of time subsequential to the event that licenses the linguistic presence of this adverb; the state-of-affairs represented by the content of the utterance is moreover typically perceived as something that follows from the discourse-given event. *Senere*, on the other hand, does not trigger any inferential step that enables the addressee to disclose a communicated cause-effect relation, because it does not direct the addressee's attention to an event mentioned in the preceding discourse. *Etterpå* corresponds, to all intents and purposes, to English

afterwards, but the Norwegian and the English adverb do not share all syntactic properties. Specifically, Norwegian grammar permits a noun phrase to be modified by a post-nominal occurrence of *etterpå*, as in *planene etterpå* (literally ‘the plans afterwards’), a syntactic configuration that seems less appropriate in English. The theoretical framework chosen for our investigation of the semantic and pragmatic similarities and differences between *etterpå* and *senere* is Relevance Theory (RT). Our approach to the topic of this paper has been influenced by RT’s emphasis on pragmatic inference as a necessary part of the addressee’s task of identifying the explicitly communicated cognitive content of utterances as well as by its development of the theoretical distinction between conceptual semantics and procedural semantics.

Thorstein Fretheim
Bergmester Bachkes veg 7
7052 Trondheim
thorsteinfret@gmail.com

Elisabeth Wennevold
Frogs vei 36A
3611 Kongsberg
ewennevold@gmail.com